

A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben

(Észrevételek a finnugor nyelvek szófajjelölésének kérdéséhez)

0. A magyar nyelvben ma fölbukkanó új igék elvileg bármilyen végződésűek lehetnének. A magyar ugyanis — agglutináló nyelv lévén — azok közé a nyelvek közé tartozik, amelyekben szófaj és végződés között nincs összefüggés, ellentétben például a latinnal vagy az oroszsal. Annál meglepőbb, hogy ma tudomásunk szerint mindenegyus új ige képzővel lép a nyelvbe. Ez ugyanis azt jelenti, hogy az igevégzódések száma erősen korlátozott a magyarban. Az igével szemben a többi szófaj viszont bármely végződésű lehet.

Az igének és a többi szófajnak ez a kontrasztja több ponton is ellentmond a hagyományos felfogásnak. Éppen ezért célszerűnek s aktuálisnak is látszik, hogy a kérdést beható vizsgálat alá vegyük. Az alábbiakban ezt kívánom elvégezni.

1. Magyar

1.1. Szinkrónia

1.1.0. Induljunk ki szinkrón nyelvi tényekből: ma a magyar köznyelv igéi között — az ÉrtSz. alapján — mindössze 422 tőige található (PAPP FERENC: Nyr. 91: 45—52, 92: 30). A többi ige, az úgynevezett származékigék valamilyen képzőt mutatnak fel s számuk sokszorososa a tőigéknek. A 422 tőige 26 különböző mással- és magánhangzóra végződik, éspedig a következőkre: a) mássalhangzók: *b, cs, d, dz, f, g, gy, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, v, z*; b) magánhangzók: *a, i, ó, ő, ü* (PAPP FERENC: Nyr. 91: 48). Ez azt jelenti, hogy tőigéink 21 mássalhangzóra és 5 magánhangzóra végződnek. A 422 tőigéből 412 végződik mássalhangzóra, 10 pedig magánhangzóra. Érdekes szemügyre vennünk a magánhangzóra végződő tőigék csoportját: *vala, ri, sí, nyí, ró, fő, lő, sző, nő, nyű* (PAPP FERENC: i. h. 47). E 10 tőige közül ugyanis igazán produktívnak, elevennek csak ötöt: a *ró, fő, lő, nő* és a *sző* igét, azaz a tőigék kb. 1%-át tekinthetjük (a *vala* nem tőige, ezért a továbbiakban csak 9 tőigéről lesz szó; de vö. *rov-om, löv-öm* stb.).

A 422 tőigével szemben nagy számú származékige áll. Ezek kivétel nélkül mássalhangzóra végződnek, mert igeképzőink mind mássalhangzós végűek.

1.1.1. Érdekes eredményre jutunk, ha a magyar nyelv szavait szóvégstruktúrájuk szerint hasonlítjuk össze. Ebből az egybevetésből ugyanis az derül ki, hogy a magyar nyelv szófajrendszerében a *z i g é k e t* — szemben

a többi szófajjal — a mássalhangzóra végződés, tehát a zárt szótagúság jellemzi.

Ezt a tényt egyértelmű világossággal mutatják és bizonyítják PAPP FERENCnek azok a nagyon hasznos tanulmányai, amelyekben gépi erővel — az ÉrtSz. anyagán — végzett kutatásainak eredményeit teszi közzé, különösen: Tőigéink: Nyr. 41: 45—52, valamint Szófaj és végződés: Nyr. 92: 29—37. PAPP FERENC statisztikai számításokon alapuló megállapítása szerint egész tőszókincsünk majdnem egyötöde, tehát kb. 20%-a *a*-ra végződik. (Ez a szám kb. háromszorosa a tőigékének, vö. PAPP FERENC: Nyr. 92: 30.) Ebben a nagy számú szócsoporthoz ígét — a *vala* kivételével — nem találunk. „Ezzel szemben a tőigék jellegzetes végső fonémája az *l*, mely az igék kerekén egyötödében szerepel záró elemként (az egész tőszókincsben, az igéket is beleértve, csak mintegy 4 százalékos aránnyal áll ilyen helyzetben az *l*)”, illetőleg „tőigéink mintegy fele a *l*, *r*, *t* elemek valamelyikére végződik” (PAPP FERENC: Nyr. 91: 49). A tőszavakon megfigyelt és regisztrált jelenség érvényes a származékszavakra is. S ez a tény azért hangsúlyozandó, mert a származékszavak száma — legalábbis ami az igéket illeti — lényegesen fölülmúlja a tőszavakét. A származékszavak tanúvallomása minden tekintetben megerősíti a tőszavak alapján mondottakat, mert: 1. az igeképzők kivétel nélkül mássalhangzóra végződnek — a névszóképzők között jelentős a magánhangzóra végződők száma, következésképpen: 2. az igei származékok között magánhangzóra végződő szó egyetlenegy sincs — a magánhangzóra végződő névszói származékok száma viszont tekintélyes. A szókincs egészét tekintve tehát méginkább szembeötlő az igék mássalhangzóra végződése a névszók (többi szófaj) magánhangzós-mássalhangzós végződésével szemben. Nyelvünk több ezerre rúgó igéi között csak a fentebb felsorolt néhány ige magánhangzós végű, a névszók (többi szófaj) körében mind a mássalhangzós, mind a magánhangzós végű szavak száma egyaránt nagy.

1.1.2. Ma a magyar nyelvbe kerülő új igék, belső keletkezésűek és jövevények egyaránt, mindig valamilyen képzőt mutatnak fel. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a mai magyar nyelv új igéi kivétel nélkül mássalhangzós végűek, magánhangzóra egy sem végződik közülük. Az előző fejezetekben mondottak ismeretében ezt természetesen is kell tartanunk. Igéink messze túlnyomó része ugyanis képzőre végződik (a tőigék, mint *bűg*, *csiripel*, *döng*, *kórász* stb. is). S mivel az új igéknek a *l a k i l a g* is be kell illeszkedni a nyelv igei szófaji rendszerébe, analógiás hatásra azokat a végződéseket veszik fel, amelyek a nyelvben létrejöttük pillanatában a legproduktívabbak és leggyakoribbak, jelen esetben tehát a képzős végződéseket.¹ A lehetőséggel

¹ Röviden szót ejtünk a nyelvbe került új igék morfológiai felépítettségéről. Ezek az igék olyan alakulatok, amelyeknek végződése világosan valamilyen képzőnek felel meg, a szó maga alakatlanul azonban elemezhetetlen, mert töve nem lévén, nem bontható alapszóra és képzőre (*csámesog*, *csencsel*). Minthogy a képző nem élő alapszóhoz járult, csupán egyetlen funkciót teljesíthet: szófajiságot, éspedig igei szófajiságot ad a szónak (ez a belső keletkezésű és jövevényigékre egyaránt vonatkozik); ezért nevezzük ezeket a képzőket igésítő képzőknek, a velük alkotott igéket pedig igésítő képzős alakulatoknak (részletesebben l. NytudÉrt. 69: 29). Hogy pontosabban megfoghatók legyenek alakítási szempontból is az ún. igésítő képzős alakulatok, az igék körében — a morfológiai elemezhetőség szerint — a következő 3 származéktípust különböztetem meg: 1. *s z á r m a z é k*, ha a kérdéses ige önállóan élő szó és képző kapcsolata, mint például *olvasgat* = *olvas* + *gat*; 2. *p á r h u z a m o s s z á r m a z é k*, amikor önállóan élő tő nincs, de

szemben a megvalósulás — számát tekintve — azonban meglepően kevés: azok a képzők, az igésítő képzők ugyanis, amelyek a nyelvbe lépő új igékhez járulnak, az igeképzők mintegy negyedét teszik csak ki (vö. NytudÉrt. 69: 30). A nyelv azonban nem használja ki az igésítő képzőket sem: a 20—30 igésítő képző közül az igésítés zömét, mintegy négyötöd részét csak néhány képző végzi. Ez azt jelenti, hogy a mai magyar nyelvben keletkező új igék erősen korlátozott számú végződést vehetnek csak fel.

Fentebb azt írtuk, a magyar igéket az jellemzi, hogy mássalhangzóra végződnek. Ezt az ímént mondottakra való hivatkozással úgy is megfogalmazhatjuk: a magyar nyelvben fölbukkanó új igék egyik karakterisztikus morfológiai jegye az igeképzőre végződés.

1.2. Diakrónia

1.2.0. Az igékkel szemben a többi szófaj a magyar nyelv története folyamán mindig bármilyen végződésű lehetett. Éppúgy ma is, akár jövevényelemekről, akár belső szóteremtés eredményeiről van szó.

Fölvetődik a kérdés, vajon hogy viselkedtek az igék a nyelvtörténet folyamán. Éppúgy képzővel léptek be a nyelvbe, mint ma? A jövevényigék tanúsága alapján — az onomatopoetikus igék csak részben vonhatók be a vizsgálatba, mert nyelvbe kerülésük ideje általában nem állapítható meg — a következő kép rajzolódik ki:

1. a honfoglalás előtt a jövevényigék nem vettek fel semmilyen képzőt, pusztán tőalakban honosodtak meg;

2. a honfoglalás után képző hozzájárulásával léptek be a nyelvbe. Abban az esetben azonban, ha az átvett ige végződése valamilyen produktív magyar igeképzőnek felelt meg, képző nélkül kerültek a nyelvbe (vö. GOMBOCZ: BTLw. 193, KCsA. 1: 262; BÁRCZI: MNy. 44: 81—94).

1.2.1. A jövevényigék — A magyar etimológiai irodalom egybehangzó tanúvallomása szerint a honfoglalás előtt a jövevényigék tőalakban, képző hozzátoldása nélkül honosodtak meg. Ennek első megfogalmazása GOMBOCZ nevéhez fűződik, aki honfoglalás előtti török jövevényiszavainkat tárgyaló szintézisében így írt: „der ungarische verbalstamm . . . mit dem türkischen verbalstamm übereinstimmt” (BTLw. 193). GOMBOCZ másutt is és később is ugyanígy nyilatkozik, nyomatékkal hangsúlyozván, hogy az átvétel minden esetben tőszó átvétele: „die ungarischen Zeitwörter, die aus dem Türkischen entlehnt sind, den reinen türkischen Verbalstamm wieder spiegeln” (KCsA. 1: 262). Ugyanígy olvasható GOMBOCZ legutolsó megnyilatkozásában is, azzal a megszorítással azonban, hogy „alig egy-két kivétellel” (NytudÉrt. 24: 20). GOMBOCZ véleményét megerősítették etimológiai szótáraink is, vö. például EtSz. 1: 124 *arat* a., 2: 248 *fik* a.; SzófSz. passim; TESz.: „ötörök eredetű igéink . . . mindig képző nélkül, pusztán tőalakban honosodtak meg” (*arat* a.; de vö. MSzFE *irt* a.). Az etimológiai kutatás mai állása szerint a honfoglalás előtt jövevényigét bizonyítottan és általánosan elfogadottan

a képzőszembenállás alapján passzív tő választható le, mint például *fordul* = *for* + *dul*, mert *for-dít*: *for-gat*; 3. igésítő képzős alakulat, ha az ige egy végződésű s végződése világosan képző, de semmilyen tő nem választható le róla, mint például *cammog* = *camm|og*.

csak ótörök nyelvekből vettünk át (a *fizet* iráni származtatása nem biztos, l. TESz.). FUTAKY ISTVÁN véleménye szerint van azonban néhány tunguz eredetű jövevényige is nyelvünkben (l. Teesid. Tallinn, 1970. 1: 136). Amennyire FUTAKY lezártnak még korántsem tekinthető kutatásaiból, illetőleg szíves szóbeli közléséből kiderül, a tőle eddig tunguz eredetűnek magyarázott jövevényigék is tőalakban léptek be a magyarba. Érdeklődéssel várjuk FUTAKY kutatásainak további eredményét. Azok a honfoglalás előtti török jövevényigék, amelyeket GOMBOCZ kivételeknek nevezett, amelyek tehát valamilyen képzőt mutatnak fel, vagy később, tehát az átvétel, a tőalakban történt meghonosodás után lettek származékszavakká a már meglevő uráli, finnugor, ugor eredetű származékiigék analógiás hatására, mint például a *borít*: *borul*, *bosszant*: *bosszankodik*, *gyaláz* (NÉMETH: Melich-Eml. 298; SzófSz.; TESz.; K. PALLÓ: MNy. 66: 333—4), vagy török eredetük bizonytalan, illetőleg magyarázatuk nem kielégítő, mint például az *arat* esetében (ÉtSz. 1: 124; SzófSz.; TESz.).²

A honfoglalás után³ nyelvünkbe került jövevényigék ezzel szemben valamilyen igeképzővel léptek be a nyelvbe. GOMBOCZ, akinek a jövevényigék képzésére vonatkozó ismereteink első összefoglalását köszönhetjük, így fogalmazott: „die aus dem slawischen, lateinischen und deutschen entlehnten zeitwörter ohne ausnahme mit dem denominalsuffix *-l* versehen wurden” (BTLw. 193). Ennek fölismerése tükröződik már BUDENZ (MUSz. 618) és főleg HALÁSZ IGNÁC (Nyr. 10: 196, 198 stb.) etimológiai gyakorlatában is. GOMBOCZ fenti megfogalmazása, miként ÁSBÓTH (Nyr. 30: 221—4) és BÁRCZI (MNy. 44: 81—94) kimutatta, nem felel meg a valóságnak, mert egyrészt van nem is kevés *-íroz* képzős jövevényigenk is, másrészt pedig „van . . . a magyarban számos német vagy szláv eredetű ige, amelyen — akár valójában, akár látszólag — semminémű igévé alakító képzőt nem találunk”

² Újabbán, különösen a TESz. I. kötetének megjelenése óta K. PALLÓ MARGIT foglalkozik intenzíven honfoglalás előtti török jövevényigéink kérdéseivel (vö. például: Az igésítő képzők kérdéséhez: MNy. 66: 75—8, A TESz. *arat*, *ápol* és *borít* igéjéhez: NyK. 72: 170—4, *Zu den ältesten alttürkischen verbalen Entlehnungen der ungarischen Sprache*: AOH. 20: 111—8, *Gyaláz*: MNy. 66: 333—4). Véleménye szerint „a hagyományt . . . miszerint török eredetű igéink mindig csak tőalakban honosodtak volna meg nyelvünkben, fel kell számolnunk. Erre különben már évtizedekkel ezelőtt NÉMETH is utalt (Melich-Emlékkönyv 298)” (NyK. 72: 171). NÉMETH GYULA azonban nem arra utalt, amit K. PALLÓ tévesen neki tulajdonít, ti. hogy vannak olyan török jövevényigéink, amelyek képzővel honosodtak meg, hanem arra, hogy a mai magyar nyelvben van néhány olyan török eredetű ige, amely csak továbbképzett származék formájában él. NÉMETH ezeket az eseteket ugyanúgy magyarázza, ahogy K. PALLÓ kivételével voltaképpen mindenki: eredetileg tőigék voltak, melyek a finnugor eredetű származékiigék analógiás hatására képzőkkel bővültek, a tőige pedig kiveszett nyelvünkéből (i. h.). Ami pedig a „tőigés hagyomány” felszámolását illeti: mindaddig, amíg be nem bizonyítódik, hogy egy török ige magyar képző hozzájárulásával lépett nyelvünkbe, e „hagyomány” szilárdan áll. Márpedig ezt bebizonyítani — nyelvelmékek hiányában — nagyon nehéz, ha nem lehetetlen. A tőalakban való meghonosodás ezzel szemben számos példával igazolt nyelvi realitás.

³ A honfoglalás előtt és honfoglalás után kifejezéseket nyelvészeti értelemben használom. Ótörök jövevényigéink és első honfoglalás utáni jövevényeink között évszázadok állanak. Ezeknek az évszázadoknak a nyelvi jelenségeiről — nyelvelmékek hiányában — sokat nem tudunk mondani. De hogy a nyelv lényeges változásokon ment keresztül, az biztos (vö. BÁRCZI, MNyÉletr. 38 kk., MNyTört. 496—503). A honfoglalás előtti és utáni jövevényiszavakon tapasztalható különbségek egy része minden bizonnyal e nyelvelmékten kor nyelvi változásaival magyarázandó. Föltehető, hogy az igék meghonosításában regisztrált különbözőség is valamikor ebben a korszakban alakulhatott ki. Bizonyítani persze nem tudjuk, de a rendelkezésre álló anyag ezt sugallja, sőt valószínűsíti.

(BÁRCZI: i. h. 82). BÁRCZI vallatóra fogta a GOMBOCZTÓL magyarázatlanul hagyott eseteket s a következő megállapításra jutott: 1. azoknak az igéknek egy részében, amelyekben ma nincs képző, egykor volt *-l*, de különböző fonetikai helyzetekben kiesett s az *l* nélküli igető analogikusan továbbterjedt; 2. azok a mássalhangzóra végződő jövevényigék, amelyeknek végződése valamilyen produktív magyar igeképzőnek felelt meg, nem kaptak külön igeképzőt, mert végződésüket a magyar nyelvrész képzőnek fogta fel, miként például az *ábráz* és a *héhel* 'gerebenez' esetében (i. h.). A kétes esetek vizsgálata után BÁRCZI megállapítja, hogy „mindössze két olyan honfoglalás utáni jövevényigénk van, melyről joggal állíthatjuk, hogy bár igei átvétel, az idegen pusztai igető minden igeképző és minden analógiás hatás közbejötté nélkül vált magyar igetővé” (i. h. 92). Ez a két ige a *fék* és a *mér*. „Rendellenességüket” BÁRCZI regresszióval magyarázta (uo.). Az etimológiai kutatás mai állása szerint azonban ez a két szó sem tekinthető kétségtelen példának (l. TESz.). Ezért úgy kell fogalmaznunk, jelen tudomásunk szerint nincs egyetlenegy olyan honfoglalás utáni jövevényigénk sem, amely — képző és különféle analógiás hatások közrejátszása nélkül — a pusztai idegen igető átvétele volna.

A z ú j a b b m a g y a r n y e l v r ől szinkrón leírások hiányában pontos képünk nincs. (A szinkronia etimológiai szempontból általában mindig mostohagyerek volt.) Úgy látszik azonban, a produktív igeképzők számának csökkenésével vele jár, hogy a jövevényigék szóvégeit ritkábban „értelmezik” képzőnek. Az újabb átvételű jövevényigékre vö. IMRE SAMU: MNy. 4: 183—95; BÁRCZI, Szók.² 100; KNEZSA, SzlJsz.; KISS LAJOS: MNy. 57: 478; MÁRTON GYULA: NyIrK. 10: 295, NytudÉrt. 66: 85—7; ZÉKÁNY: CFY. 2: 213—6; KISS JENŐ: MNy. 64: 448. Ahhoz azonban, hogy pontos képünk legyen a mai nyelvről, különösen a nyelvjárások szókincsének tüzetes vizsgálatára volna szükség.

1.2.2. A belső keletkezésű igék — Arra a tényre, hogy a jövevényigéken megfigyelt s regisztrált tendencia a belső szóteremtéssel létrejött igéken is észlelhető, BÁRCZI hívta föl a figyelmet „Az igei átvételek kérdéséhez” című (MNy. 44: 81—94) kitűnő tanulmányában: „Úgy látszik — nemcsak az igei átvételekben mutatkozik az igésítő képzők használatával való új eljárás . . . , hanem a nyelv spontán szóteremtő tevékenységében is” (i. h. 93), illetőleg: „az igei átvételekben és a nyelv spontán igeteremtésében tapasztalható eljárás között párhuzam és kapcsolat van” (i. h. 94). Mindaz, amit régebbi és újabb keletkezésű onomatopoetikus igéink képzéséről tudunk, a legteljesebb mértékben igazolja BÁRCZI állítását. Régi onomatopoetikus igéink általában képzőtlenek, az újabbak viszont képzősek. A TESz. 1. kötetében található 153 biztosan onomatopoetikus eredetű ige közül például 8 tőige, 145 valamilyen képzőt mutat fel. A 8 tőige közül 6: a *csap*, *csíp*, *csókol*, *figyik*, *fosik* és a *fúj* finnugor és ugor eredetű. Az egyetlen képzős, finnugor eredetű onomatopoetikus igénk a *fak-ad*: *fak-aszt*. Képzőt minden bizonnyal később, analógiás hatásra kapta. 146 onomatopoetikus ige keletkezését a honfoglalás utánra, illetőleg a magyar nyelv különletére teszi a TESz. Ezek között képzőtlen csupán kettőt találunk: a *cse*z (? 1201, 1799) és a *csúszik* (1508) igét, a többi 144, mint például a *bong*, *bűg*, *bög*, *csattog*, *cseng*, *dong*, *döng*, *duruzsol* stb. képzősek. A fenti két ige elszigetelt volta miatt gondolhatunk azonban arra, hogy keletkezésük a nyelvemléktelen korba nyúlik vissza. Viszonylag kései fölbukkanásuk oka talán az lehetett, hogy onomatopoetikus szavak lévén nehezen jutottak be az írott nyelvbe (l. BENKÓ, MNyTört. 75). Ez a feltevés

persze egyáltalán nem kényszerítő, mert a néhány kivételes eset nem cáfolja a nagy adathalmaz alapján megállapított tendencia meglétét (vö. BÁRCZI: MNy. 44: 92).

Újabb keletkezésű onomatopoetikus igéink vizsgálatához azonban szinkrón leírásokra lenne szükségünk. Különösen fontos lenne a nyelvjárások szókincsének tanulmányozása, azért is, mert a belső szóteremtés a nyelvjárásokban kötetlenebb és produktívabb, mint a köznyelvben. Az eddig egyetlen ilyen jellegű vizsgálat szerint a rábaközi nyelvjárás (Mihályi) újabb belső keletkezésű igéi mind képzősek (MNy. 64: 448).

1.2.3. A jövevényigék és a belső keletkezésű igék egyaránt igésítő képzővel lépnek be a nyelvbe. Az igésítés módja, az tehát, hogy miként kerül igeként a kérdéses szó a nyelvbe, azonos mindkét szókategóriánál. Az igésítés eszköze tekintetében azonban különbség van közöttük. Más igeképzők járulnak ugyanis a jövevényigékhez, s mások — s jóval több is — a belső keletkezésűekhez. A jövevényigék meghonosítására a denominális *-l* és *-íroz* szolgál (*csinál*, *mutál*, *povedál*, illetőleg *parkíroz*, *frizíroz*), a belső keletkezésűeket különböző gyakorító, mozzanatos, műveltető és visszaható képzőkkel igésítjük (*cammog*, *gubbaszt*, *nyerít*, *zakatol*, *zümmög*, *zsörtőlődik*). Pontos képünk azonban sem a köznyelv, sem a nyelvjárások igésítő képzőiről nincs egyelőre, vö. mégis MNy. 64: 445—9 és NytudÉrt. 69: 29—32.

Van azonban néhány jövevényigénk, amely nem *-l*, illetőleg *-íroz* képzős ma nyelvünkben. Közülük a N. *pántlódik* 'veszekedni' (NySz.) és a N. *trepálkodik* 'felvergődik valahova' (KNEZSA, SzJsz. 533) a korábbi, de már kihalt *-l* képzős igealak továbbképzései. A *bifláz*, *frocliz* és *galvánöz* magyarázatát l. TESZ. A szlovák nyelvhatár menti nyelvjárásokban foljegyzett szlovák eredetű igék, mint például a *bruncsog* 'morog, dörmög', *hrapog* 'hortyog', *mraucso* 'nyávog' (KISS LAJOS: MNy. 57: 478) stb. *-g* képzővel való meghonosodásának oka ezen igék erős hangutánzó-hangfestő jellege. A *-g* képző ugyanis ma csak onomatopoetikus tövekhez járul a magyarban (részletesebben l. KISS JENŐ: MNy. 67: 30). — A felsorolt, szabálytalan esetek száma a nyelvjárások szókincsének alapos tanulmányozásával bizonyára szaporítható lenne. Számunkra ezúttal azonban elég annak a megállapítása, hogy a rendelkezésünkre álló, a szabályostól eltérő esetek kivétel nélkül jól magyarázhatók s nem cáfolják a jövevényigék meghonosodásáról föntebb mondottakat.

1.2.3.1. Az előző fejezetekben — elsősorban a jövevényigék vizsgálata alapján — azt állapítottuk meg, hogy a magyarban fejlődési tendencia figyelhető meg, amely az igék tőalakban való meghonosításától, illetőleg teremtésétől a képzővel való meghonosítás, illetőleg létrehozás irányába halad. Azt is megállapítottuk a szinkrónia tanúvallomása alapján, hogy ez a tendencia már befejezettnek, lezártnak tekinthető. A nyelvtörténet részletesebb vizsgálata további bizonyítékokat szolgáltat a fenti tendencia meglétére, s választ ad számos részletkérdésben arra vonatkozólag is, hogy e tendenciának milyen rendszerbeli összefüggései és következményei vannak.

1.2.4. A tőstruktúra vizsgálata — Két különböző idejű nyelvallapot, a finnugor alapnyelv és a ma nyelvének meghatározott számú azonos tőigéit vetjük egybe azzal a szándékkal, hogy megtudjuk, milyen változáson mentek keresztül finnugor eredetű tőigéink végső hangzói. A vizsgálat forrásául a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei (MSzFgrE.) 1. kötete, illetőleg az ebben a kötetben levő biztosan uráli, finnugor, ugor eredetűnek magyarázott igék szerepelnek. Ezeket az igéket morfológiai szempontból két csoportra oszthat-

juk: egy részük tőigeként él a mai magyarban, mint például az *ad*, másik részük csak továbbképzett származékként, mint például az *ak-ad*: *ak-aszt*. Ez utóbbi csoport tagjai a rokon nyelvi megfelelők, de a szinkronia tanúvallomása szerint is tőigeként kezdték pályafutásukat, majd képzővel bővültek, az ige pedig kiveszett. Az *emel* kivételével mindegyik szóban forgó ige a párhuzamos származékok alapján passzív tő választható le ma is, vö. például *ak-ad*: *ak-aszt*, *ap-ad*: *ap-aszt*, *er-ed*: *er-eszt*: *er-eget*, *fosz-lik*: *fosz-t*, *fú-l*: *fo-jt* stb. Az első csoportba 42, a másodikba 14 ige tartozik.

A MSzFgrE. I. kötete minden esetben magánhangzóra végződő alapnyelvi tőigét tesz föl, illetőleg következtet ki. Számunkra legtöbb tanulsággal a ma is tőigeként élő finnugor eredetű igék, tehát az első csoport igei szolgálhatnak, ezért csak ezeket sorolom fel: *ad*, *aggik*, *áll*, *alszik*, N. *árik* (vö. *árt*), *aszik*, *ázik*, *bújik*, *csap*, *csíp*, *csókol*, *csuk*, *csúnik*, *dob*, *dug*, *edz*, *ég*, *él*, R. *ellik*, R. *emik*, *ér*, *eszik*, *facsar*, *fagy*, *fágy*, *fáj*, *fal*, *fázik*, *fed*, *fél*, *fen*, *fig*, *esik*, *fog*, *folyik*, *fon*, *fosik*, *fő*, *fúj*, *fúr*, *fut*, *fülk*. A 42, eredetileg magánhangzóra végződő ige közül ma a *fő* kivételével (a nyelvjárások egy részében csak *fől* van!) mindegyik mássalhangzóra végződik.

Mint fentebb már szó volt róla, ma 9 ige — mind tőigék — végződik magánhangzóra. A többi mássalhangzós végű. A MSzFgrE. I. kötete minden alapnyelvre visszamenő ige magánhangzóra végződő igeiként rekonstruál. Föltehető, hogy a többi kötetben is hasonló rekonstrukciókkal találkozunk majd. Ez az eljárás azon a gyakorlati tapasztalaton alapul, hogy az uráli, illetőleg finnugor alapnyelvre kikövetkeztethető szavak — tehát nemcsak az igék — nagy része a rokon nyelvi megfelelők alapján az alapnyelvben CVCV képletű volt (COLLINDER, CompGr. 205; HAJDÚ, Bev. 53; É. ITKONEN: UAJb. 34: 199—201, CФУ. 6: 173; NYÍRI: NytudÉrt. 58: 161; Teesid. Tallinn, 1970. 1: 148). A mennyiségileg kisebb másik rész a névszók esetében VCV, VCCV, CVCV, CVCCV, illetőleg CV (névmások, indulatszók) képletű lehetett (l. az idézett munkákat). Éppígy magánhangzóra végződtek azonban a szó belsejében eltérő szerkezetű igék is, mint például az *áld* előzményeül föltett alapnyelvi **al3-* vagy **alk3-*, amely tehát VCV, illetőleg VCCV képletű, vagy az *áll* előzményeül föltett finnugor **salk3-*, amely CVCCV képletű volt (MSzFgrE.). Az alapnyelv magánhangzós szóvégződésével szemben ma a magyarban az igék majdnem 100%-os mássalhangzós végződése és a többi szófaj vegyes, mássalhangzós-magánhangzós végződése áll szemben. A változás magánhangzó → mássalhangzó, nyílt szótagúság → zárt szótagúság irányban föltűnő az igék esetében.

1.2.4.1. Az alapnyelvi szavak túlnyomó része tehát magánhangzóra végződött. Az ómagyar korban, legkésőbb e korszak végén az alapnyelvi eredetű szavak jelentős része mássalhangzós végződésűvé vált. Míg azonban az igei szófaj csak mássalhangzós végződésű új elemekkel bővült (vö. 1.2.0.), a névszók és a többi szófaj körében a magánhangzóra végződő új szóegyedek száma is tekintélyes volt. Mi volt ennek az oka? Többek között az, hogy az igeképzők kivétel nélkül mássalhangzóra végződtek, következképpen a származékgigék is mássalhangzós végződésűek lehettek csak. Ami pedig a tőigék illeti: mind a belső keletkezésű, mind a jövevényigék eleve képzővel léptek a nyelvbe, tehát ezek is eleve mássalhangzóra végződtek. (További kérdés: miért végződnek az igeképzők kivétel nélkül mássalhangzóra, a névszók között miért vannak magánhangzóból álló s arra végződő képzők is? E bonyo-

lult ok—okozat viszony, illetőleg jelenség-láncolat mögött mély, rendszerbeli összefüggések húzódnak meg. Ezeket l. alább.) — A névszók körében ezzel szemben magánhangzóra végződő képző szép számmal van, következésképpen a magánhangzós származékok száma is tekintélyes. A tőszavak körében pedig sem a régi nyelvben, sem ma nem találkozunk az igéknél tapasztalható, magánhangzós végződést kizáró jelenséggel. Ez azt jelenti, hogy a jövevényszók és a belső szóteremtéssel létrejött névszók is egyaránt végződhetnek magánhangzóra.

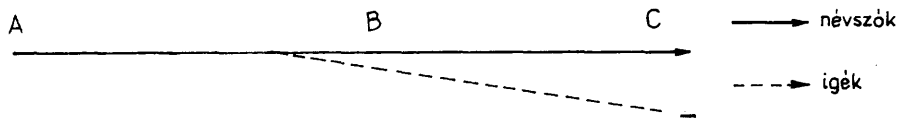
1.2.4.2. A mondottak igazolására és szemléltetésére a szóvégstruktúra változását három aspektusból vizsgáljuk: 1. a mindenkori új igék, 2. a mindenkori igei szókincs egésze és 3. az egész szófajrendszer szemszögéből.

1. A mindenkori új igék tanúvallomása szerint 2 szakasz rajzolódik ki. Volt olyan korszak nyelvünkben, amikor a nyelvbe kerülő új igék (tehát onomatopoeitikus és jövevényigék) tőalakban kezdték meg pályafutásukat, amikor tehát magánhangzóra, mássalhangzóra egyaránt végződhetek (A szakasz). Ezt követte egy újabb, amikor a szóban forgó igék egy része már igésítő képzővel lépett a nyelvbe, másik része, amelyek végződése valamely produktív igeképzőnek felelt meg, anélkül. Ebben a korszakban tehát minden ige, ha eltérő módon is, de már mássalhangzóra végződött (B szakasz).

2. A mindenkori igei szókincs egészének vizsgálata alapján három szakasz különíthető el. A nyelvtörténet meghatározott korábbi szakaszaiban az igék potenciálisan bármire végződhetek, zömmel azonban magánhangzóra végződtek (l. 1.2.4.) (A szakasz). Újabbban csak igeképzőre, tehát meghatározott számú mássalhangzóra végződnek. Ez azt jelenti, ma egymás mellett él a korábbi korszakokból származó, különböző magán- és mássalhangzóra végződő igék és az újabb, igeképzőre, tehát csak mássalhangzóra végződő igék csoportja (B szakasz). Az utóbbiak számban lényegesen fölülműlják az első csoport igéit, s ez az arány a jövőben tovább változik a képzős, azaz a mássalhangzós végű igék javára. Alakilag (= képzővel) jelöletlen ige relatíve tehát egyre kevesebb lesz s mindinkább perifériára szorul, ezért rendszertani szerepe is egyre csökken (C szakasz).

3. A magyar nyelv szavai szóvégstruktúrájának a vizsgálata azt mutatja, hogy a nyelvtörténet meghatározott korábbi szakaszaiban minden szófa potenciálisan bármilyen végződésű lehetett (A szakasz). Ma az igék képzőt vesznek fel, s ezzel lehetséges végződésük száma erősen csökkent, míg a többi szófaj változatlanul bármilyen végződésű lehet (B szakasz). Ez a tendencia perspektivikusan az igevégzések további redukálódását, azaz az ige és a többi szófaj határozottabb alaki elkülönülését ígéri (C szakasz).

Ábrázolva:

1.2.4.3. Az eddigiek szerint, a nyelvtörténet tanúvallomása alapján úgy látjuk tehát, hogy volt a magyar nyelv története folyamán olyan szakasz, amikor az igék tőalakban születtek, illetőleg kölcsönzöttek, s ezt követte egy másik, amelyben valamilyen képzővel léptek a nyelvbe. Ez a változás a szófajrendszer egészét tekintve azzal a következménnyel járt, hogy az ige és a névszó

között egy fajta szóvég-különbség jött létre: a z igék képzőre végződnék, a névszók nem (tőszavakról van szó).

1.2.5. Az ún. *nomenverbumok* — Ha tisztán logikai szempontból tekintjük a nomenverbumok kérdését, azt kell mondanunk: attól a pillanattól kezdve, hogy az új igéknek képzővel való születése általánossá vált, nomenverbum — sem belső keletkezésű, sem jövevény — nem jöhetett s nem jöhet létre. Az igésítő képzővel való ellátottság ugyanis szükségszerűen igei, tehát csak egy fajta szófajúságot jelent.

A fenti premiszából az következik, ha valóban nyelvi tény a tárgyalt tendencia, akkor ezt valahogy a nomenverbumoknak is tükrözniük kell. Fogjuk tehát vállatóra a magyar nyelv nomenverbumait.

A magyar nomenverbumok eddigi legrészletesebb számbavételét és legalaposabb elemzését BENKŐ LORÁND végezte el „Zur Frage der uralischen Nomenverba im Lichte der ungarischen Sprachgeschichte” című tanulmányában (in: Symposion über Syntax der uralischen Sprachen. Hrg. von W. SCHLACHTER. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.—Hist. Klasse. Dritte Folge. Nr. 76. Göttingen, 1970. 36—45). Dolgozatának eredményei teljes mértékben igazolják föltevésünket. A kérdés részletes taglalása alól fölment BENKŐ tanulmánya, ezért a mi szempontunkból fontos eredményeket csak röviden, összefoglalva közlöm BENKŐ dolgozata alapján.

A nyelvtörténet módszerével kimutatható s a nyelvtörténet korábbi szakaszaira föltehető nomenverbumok száma a magyarban jóval meghaladja a mai nomenverbumok számát. Ez azt jelenti, hogy a nomenverbumok a magyar nyelv történetében csökkenő tendenciát mutatnak. Vö.: „Das Ung. kann einen großen Teil der in der alten Sprache relativ zahlreichen zweiwertigen Stämme aus voreinzelsprachlicher Zeit ererbt haben. Obwohl auch das Ung. selbst — besonders in seiner früheren Entwicklung — derartige Stamm-paare entwickelt haben kann, haben sie im ganzen den Charakter eines Relikts: sie bilden besonders in lexikalischem Sinne *eine stets abnehmende Kategorie*” (BENKŐ: i. m. 43—4; kiemelés tőlem: K. J.). A nomenverbumok száma a szóban forgó igei—névszói tövek deriválása, továbbképzése útján csökken elsősorban, vö.: „Diese hauptsächlich durch den ständigen Angriff der Derivation bedrohten, reliktiertigen Sprachelemente deuten auf einen archaischen Sprachzustand . . . hin” (i. m. 44). Az esetek nagy részében igeképző, s nem névszóképző járul a nomenverbumokhoz, vö.: „Die Weiterentwicklung der einstigen Nomenverba durch Derivation ist im Ung. auf der Linie der Verben mehr weiter fortgeschritten als auf der der Nomina” (uo.).

A fentiekhez csupán annyit: a nomenverbumok⁴ egyre csökkenő tendenciája s főként igeképzőkkel való továbbképzése az ige és a névszó közti fokozódó elkülönülés velejárója és eredménye.

1.2.6. Az ige és a névszó (illetőleg az ige és a többi szófaj) közti különbség ma abban nyilvánul meg a magyarban, hogy míg az igék csak meghatározott számú képzővel léphetnek a nyelvbe, addig a többi szófaj bármilyen végződésű lehet. Az a tény, hogy az igékkel ma velejár az igésítő képző, tehát a képzőre végződés, más szófajokkal viszont nem, azt jelenti, hogy az igésítő képzőre végződés és vele párhuzamosan ellentettje, a nem igésítő képzőre végződés egyre inkább a morfológiai információ szerepét, jelen esetben a szófajjelölés

⁴ A többi uráli nyelv nomenverbumaira vö. N. SEBESTYÉN: MNyTK. 83: 66, ahol a kérdés irodalma is meg van adva.

funkcióját láthatja el (l. 4.2. és 4.3.3.). A kettő közül az igesítő képzőre végződés exponáltabb, dinamikusabb: egyértelműen igei szófajt jelöl. A nem igesítő képzős szó ezzel szemben — a szóvég felől nézve — csupán „nem-ige”: lehet névszó, de határozószó, viszonyzó vagy éppen indulatszó is. A szóvég igeközpontúságát, informatív szerepét kitűnően bizonyítja a nyelvtörténet.

1.2.7. A magyarban ma szép számmal találunk olyan igéket, amelyek eredetileg főnevek, melléknevek és határozók (voltak). Például: *ábráz, acél, arcul, bolt, fátyol, fedél, gyámol, hagymáz, hamar, héhel, kalász, kalóz, léhel, lemez, mordály, ösztön, penész, póráz, tegez, téhely, tömlőc, üdvöz, zugoly* (ZOLNAI: MNy. 40: 153—8; l. még BÁRCZI: MNy. 44: 87, 56: 307; de vö. már SIMONYI: AkÉrt. 9 (1881), 12, Nyr. 6: 197). Ezek a szavak azért és úgy lettek igékké, hogy a nyelvérzék az azonos végződésű igék analógiás hatására igének érezte őket s igeként kezdték használni valamennyit. Ezek az igék „igeségüket” *k i z á r ó l a g v é g z ő d é s ű k n e k*: végződésük és egyes — főleg produktív — igeképzők véletlen alaki egybeesésének köszönhetik. Nem véletlen, hogy a felsorolt 23 szó közül 10 *-l*, 2 *-z* végződésű! Az sem véletlen, hogy önállóan is használt igévé csak az *-l* és *-z* végződésűek váltak. A többi 6: a *bolt, hamar, kalász, ösztön, penész, tömlőc* (a *mordály, téhely, zugoly* bizonyos nyelvjárásokban *mordál, téhél ~ téhöl, zugol, tehát -l végű!*) ZOLNAI szótörténeti gyűjtése alapján csak továbbképzett származékokban fordul elő igeként. Az *-l* és a *-z* képző produktivitása és gyakorisága folytán ugyanis nagyon karakterisztikus igevégződés, a *-t, -ász, stb.* képzőkről ugyanez viszont nem mondható el. A szóvég és a *-z* igeképző véletlen alaki egybeesésének köszönheti létét az *ábráz* ige is, amelyről a TESz. ezt írja: „Mint hogy . . . az *-áz* végű több szótagú magyar szavak rendszerint igék (vö. *aláz, deszkáz, példáz, ruház, vigyáz* stb.), a nyelvérzék megtévedésével az *ábráz-t* is (amely eredetileg főnév volt) kezdték igeként használni” (*ábra* a.). Vö. még BÁRCZI: „névszók képző nélküli újabb igeülése nyelvjárásainkban nem példátlan” (MNy. 56: 307). Pontos helyzetképünk azonban e tekintetben sincs a nyelvjárásokról.

Korántsem véletlen, hogy fordítva, ige → névszó irányban nem szokott tévedni a nyelvérzék. Akkor sem, ha — úgymond — fogalmaink szerint minden lehetősége meglenne rá. Például: *-s* képzős főneveink és mellékneveink száma mind nyelvtörténetünk korábbi szakaszaiban, mind pedig ma rendkívül nagy. A denominális nomenképző *-s* ugyanis egyike a magyar nyelv legproduktívabb képzőinek. Az *-s* képzős és végű igék száma az *-s* gyakorító képző korai improduktívává válása miatt nagyon csekély. Ma tehát a néhány *-s* végű igével szemben az *-s* végű névszók nagy tömege áll. A nyelvérzék megtévedésére itt is nagy lehetőség van tehát, ennek ellenére mindmáig nem történt a szóban forgó szavak körében ige → névszó irányú félreértés vagy tévedés. Ez a tény is — argumentum ex silentio — a szóvég igeközpontúságát bizonyítja.

1.2.8. A mondottak bizonyíthatók a *s z ó l k o t á s t a n* felől is. Mint tudjuk, ma a magyarba az igék eleve képzővel lépnek be. Ezek az igék többszavaknak tekintendők, mert alapszavuk nincs, vö. *cammog*. Különböző képzőkkel alkotott származéki-igék, mint például a finnugor eredetű *forog*: *fordul*: *fordít* analógiás hatására azonban párhuzamos származékaik jöhetnek létre. Így például a hangutánzó eredetű *zörög*-nek ma a következő párhuzamos képzésű származékait ismerjük: *zör-dül, zör-dít, zörrent*; a német eredetű *szekíroz*-nak a latin eredetű, *-ál* (igesítő) képzős igék analógiás hatására létrejött *szekál* származékpárja. Ez azt jelenti, hogy mind a *zörög*, mind a *szekíroz* igének passzív töve jött létre: *zör-* és *blam-*. Ez a jelenség, tehát a párhuzamos

származékok létrejötte az igék jelentős részében végbement s ma is állandóan ható tényező, a szókincsgyarapítás egyik fontos, produktív módja. (A TESz. I. kötetének onomatopoetikus eredetű igéi közül például 8 tőige, 63 igésítő képzős, tehát egy végződésű, 82 pedig párhuzamos képzésű; vö. KISS JENŐ: MNy. 67: 30.) Arra azonban nincs példánk, hogy az ily módon létrejött passzív tövek közül csak egy is megelevenedett volna, önállóan élő igévé vált volna.

Ezzel szemben a névszók körében a szóvégi képző elvonásával számos új szóegyed keletkezett s keletkezik ma is, vö. például *csúszkál* > *csuszka*, *gurigál* ~ *gurigáz* > *guriga*, *hahotál* ~ *hahotáz* > *hahota*, *hintáz* > *hinta*, *kapál* > *kapa*, *strapál* > *strapa* stb. (l. SIMONYI: Nyr. 32: 467 kk.; vö. még BÁRCZI, Szók.² 25, 31; BENKÓ: MNy. 50: 258, 57: 302; stb.). Mint a föl-sorolt példák mutatják, elvonással elsősorban az *-l* és *-z* képzős igékből keletkeznek főnevek. Ennek az a magyarázata, hogy az *-l* és *-z* képző — denominális, gyakorító értelmű funkcióban — főnevekből képez igéket, és pedig szinte egyeduralmuk hatókörrel s óriási mennyiségben, vö. például *dobol*, *gépél*, *könyököl*, *pipál*, *zenél*, illetőleg *alapoz*, *drótoz*, *güldőz*, *lovaz*, *szivaroz*, *uramoz*, *vacsoráz* stb. (vö. MMNyR. 1. passim; SZABÓ ZOLTÁN: NytudÉrt. 48: passim; NAGY FERENC: MNy. 60: 200—2; KISS JENŐ: NytudÉrt. 69: 20, 57, 61). Az analógia a szóképzés ellentett, reciprok jelenségéhez, az elvonáshoz is adva van tehát, s ez a lehetőség realizálódik is a nyelvben.

A névszókkal szemben ige elvonással nagyritkán jön létre. A magyar nyelv története című munka vonatkozó fejezete erről például említést sem tesz. Erre a tényre fölfigyelt már SIMONYI is: „Érdekes, hogy míg a gyök-elvonás révén sok s nagyon fölkapott névszóra tettünk szert . . . igék aránylag igen ritkán keletkeznek ilyen elemző szóalkotással” (Nyr. 33: 13). A SIMONYI összeállításában szereplő igékről az újabb etimológiai kutatások alapján a következőket mondhatjuk: egy részük mesterséges nyelvújítási alkotás, illetőleg poetica licentia szüleménye, melyek közül csak a *toboroz* (l. SzófSz.) nyert polgárjogot a nyelvben; több igét SIMONYI tévesen magyaráz elvonással (*üld*, *réved*, *elmél* stb.), néhány ige létrejötte pedig nem világos (*eger*, *bibél*: TESz.). A SzófSz. szerint a *ring* biztosan elvonás eredménye (a *ringat*-ból), ez tehát az egyetlen biztos példa, bár a mesterséges „beavatkozást” itt sem zárhatjuk ki (a szótörténetre l. Nyr. 33: 135). SIMONYI példái között nincs egyetlenegy ige sem, amely a tőlünk tárgyalt típusba tartozhatnék. A *ring* sem. Az más kérdés — ez is véleményünket igazolja egyébként —, hogy a *ring* ige életrevalóságát annak köszönheti, hogy végződése produktív ige-képzővel azonos. Más típusú elvonás a *gyorsírás* > *gyorsír* stb. is, ezekre vö. SOLTÉSZ, Teesid. Tallinn, 1970. 1: 162.

Az elvonás mint szóalkotási mód SIMONYI óta nem részesült kellő figyelemben. A TESz. megjelenése után a kérdés részletes földolgozására jó lehetőség nyílik. Az elvonással létrejött igékről csak ezután tudunk érdemben nyilatkozni.

S vajon mi az oka annak, hogy a főntebb tárgyalt passzív ige-tövek nem válnak önállóan élő igévé? Véleményem szerint az, hogy hiányzik belőlük az igei szófaj — új szóegyedeken — ma már szükségszerű kitevője, az (igésítő) képző. Igei szófaj és (valamilyen) ige-képző ugyanis összetartoznak, feltételezik egymást. Igei szófajjal ige-képző, ige-képzővel igei szófaj jár együtt. Ha tehát az új szóegyed nem tartalmaz ige-képzőt, ige nem lehet. Ahogy a szóban forgó tövek sem.

1.2.8.1. A magyarra — mint a többi finnugor nyelvre is, vö. COLLINDER, CompGr. 221; ITKONEN: UAJb. 34: 210; HAJDÚ, Bev. 79 — az jellemző,

hogy nagy számú képzője van. Főleg az igeképzők száma rendkívül nagy. A nyelv azonban nem használja ki a képzők adta lehetőségeket: mind a nyelvtörténet, mind a mai nyelv vizsgálata azt mutatja, hogy a képzőknek csupán egy része volt igazán produktív és gyakori. A különböző korszakbeli igeképzős származékok összehasonlító vizsgálata alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a produktív igeképzők száma csökkenő tendenciát mutat a magyarban. Ez a megállapítás a köznyelvre hatványozottan érvényes.⁵ Az ómagyarban például a gyakorító képzők közül produktív volt a *-z*, *-s*, *-g* (l. D. BARTHA, Szóképz. passim), ma a köznyelvben ezek közül csak a *-g* képez új származékokat, szinte kizárólag azonban csak onomatopoeitikus tövekhez járul, így az egyedüli igazán produktív gyakorító képzőnek csak a *-gat* képzőbokról tekinthető (MMNyR. 1: 479; KESZTYŰS TIBOR, Entstehung und Entwicklung von *-gat* unter Berücksichtigung der Frequentativsuffixgruppen im Ungarischen. Kéziratós bölcsészdoktori disszertáció. Göttingen, 1971.) Vö. még: „Die Zahl sowohl der primären, als auch der sekundären Ableitungssuffixe hat sich im Laufe der letzten dreihundert Jahre bedeutend verringert. Das Suffixsystem ist überschaubarer, logischer und fester geworden. Dafür verlor die Sprache an Farbe und Variabilität. Durch die Kommunikationsmittel setzt sich diese Entwicklung auch in den Dialekten fort” (KESZTYŰS: i. m. 40). A deverbális főnévképzők közül az ómagyarban produktív volt az *-ás*, *-ár*, *-ány*, *-ály*, *-más*, *-mány*, *-vány*, *-alom*, *-dalom*, *-at*, *-sz*, ma már csak az *-ás*, *-ság*, *-ó* és talán az *-ék* tekinthető igazán produktívnak (D. BARTHA: i. m. passim; TOMPA, Ungarische Grammatik 199 kk.). KNEIÉZSA szerint az ómagyar korban a névrendszert rendkívül változatos becézés, következképpen a kicsinyítő-becéző képzők nagy fokú produktivitása jellemezte (NyK. 60: 482).⁶ Ma produktív kicsinyítő-becéző képzőink száma jóval alatta van az ómagyar korinak.

1.2.8.2. A produktív képzők számának csökkenését bizonyítja a képzőbokok összetétele is. Közismert tény, hogy a képzőbokok második, illetőleg utolsó tagja a képzőbokról születésekor mindig valamely produktív képző. A képzőbokok végső tagjának vizsgálata alapján tehát fontos következtetések vonhatók le a képzők produktivitására vonatkozólag. Az ómagyarban s később is nagy számú igei képzőbokról született a magyarban, amelyeknek jelentős része azonban megrekedt néhány tucat származék létrehozásában. Ha ezeknek a képzőbokoknak az alkotóelemeit vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy e viszonylag sok tagot számláló képző-osztály végső elemeként csupán néhány képző szerepel. Ez a tény is jól bizonyítja, hogy a nyelvtörténet folyamán a nagyszámú képzőből csak kevés jutott el a nagyobb hatókörű s huzamosabb ideig tartó produktivitásig. A rábaközi Mihályi igeképzőinek vizsgálatakor például azt állapíthattam meg, hogy a nyelvjárás 120 igeképzője közül mindössze 13-nak, a képzők mintegy tizedének van 100-nál több szár-

⁵ Itt természetesen külön kellene választanunk a nyelvváltozatokat egymástól, mert minden nyelvjárásnak külön, bárha kevés eltérést mutató, de mégiscsak saját képzőrendszere van. Ez azonban a gyakorlatban — a nyelvtörténeti vizsgálatokban — sajnos általában nem lehetséges (vö. MNy. 66: 210—3).

⁶ A kicsinyítő képzők gazdagsága föltűnő jellemzője a többi finnugor nyelvnek is, vö. SCHLACHTER: „Die Fülle der Diminutivbildungen ist von Anfang an typisch für die Ableitungslehre der fgr. Sprachen” (Zur Geschichte der Frequentativa im Ungarischen. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Phil.-Hist. Klasse. 1966, Nr. 4. 92).

mazéka (NytudÉrt. 69: 20), s hogy a 65 összetett gyakorító képző és képzőbokor közül az *-l* képző 31, a *-g* pedig 10-nek alkotóeleme (i. m. 24). A legproduktívabb igeképző a vizsgált nyelvjárásban ma is az *-l*.

A szinkrón nyelvi tények számbavételekor (1.1.) azt állapítottuk meg, hogy a nyelvbe lépő új igék igésítését produktív képzők látják el. Azt is megállapítottuk — s ez összhangban áll az imént mondottakkal —, hogy az igésítés zömét csupán néhány képző végzi, mivelhogy kevés az igazán produktív igeképzők száma. Fentebb említett dolgozatomban elvégeztem a rábaközi Mihályi igésítő képzőinek az elemzését. A vizsgált nyelvjárásban 33 igésítő képző van (i. m. 30), a produktív igeképzők száma azonban csak 23 (i. m. 18), a kategorikusan produktív képzőké pedig 13 csupán! A ma keletkező új igék tehát kevesebb képzőt vehetnek fel, mint amennyi a nyelvjárás igésítő képzős igéin van. Ez azt jelenti, hogy a múltban az igevégződéses lehetséges száma is nagyobb volt, mint ma. A produktív igeképzők redukálódása az igésítő képzők számának csökkenését vonta maga után, ezzel pedig az új igék végződésének a redukálódása jár együtt. Hogy ez a fejlődés meddig megy, illetőleg mehet el, nem tudjuk. De vö. a 3.2.—4.1.—4.2. fejezetet.

1.2.9. Fölvetődik azonban a kérdés: miért csökken a produktív képzők száma? Milyen hatással van ez a szóalkotás egészére? Nem sínyli-e meg a nyelv a képzésnek bizonyos fokú visszaszorulását? E kérdések összefüggnek egymással, válaszolni is csak összefüggően lehet rájuk. Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy új szögyed létrehozására több lehetősége is van a nyelvnek, mint például az onomatopoeika, szókölcsönzés stb., s ezek közül a szóképzés csupán egy lehetőség. Nyelvenként is nagy különbség lehet abban a tekintetben, hogy a szóteremtési módok közül melyeket részesítik előnyben. A magyarban, a finnben és a németben például az összetétel nagyon produktív szóalkotási mód, az oroszban és a franciában már kevésbé. Ez utóbbiakban viszont más szóképzési módok, az affixális szóképzés különböző fajtái produktívak. A franciában például a több tagú lexémák létrehozása is jelentős szerepet játszik, vö. *langue maternelle* 'anyanyelv; Muttersprache', *lisière de la forêt* 'erdőszél; Waldrand', *oiseaux aquatiques* 'vizimadarak; Wasservögel', *hôtel de ville* 'tanácsháza, városháza; Rathaus' stb. (I. BÁTORI, Wortzusammensetzung und Stammformverbindung im Syrjänischen. Ural-Altäische Bibliothek. 17. Wiesbaden, 1969. 1). Az tehát, hogy a nyelv a rendelkezésére álló lehetőségeket — a mindenkori gondolatközlési igényeknek megfelelően — miként használja ki, a nyelvtől függ elsősorban. Azaz: az új szögyedek létrehozásának módjait — eltekintve a mesterséges szóalkotástól — a nyelvnek, mint öntörvényű rendszernek a mechanizmusa határozza meg. Előfordulhat tehát, hogy a szóteremtési módok egyike visszaszorul, másika előtérbe lép, az egyik lehetőség realizálódik, a másik nem vagy csak korlátozottan. Ez a jelenség kitűnően „tetten érhető” a képzők szinkrón vizsgálatában (I. NytudÉrt. 69: 7). A képzés hatóköre a magyarban ma némileg csökkenő tendenciát mutat. Más szóalkotási módok, mint például az összetétel, elvonás, mozaikszó-alkotás, igekötős szerkezetek stb. viszont egyre izmosulnak, egyre produktívabbak lesznek; vö. „az alaktani jellegű szóalkotás különböző módjai egyre nagyobb hatókörrel, fokozódó iramban hozták létre nyelvünkben produktumaikat” (BENKŐ, MNyTört. 356). A mozzanatos képzés visszaszorulása (korábban sokkal produktívabb volt) és a gyakorító képzés szürkülése a magyarban többek között az igekötő-rendszer egyre fokozódó térhódításával, a kicsinyítő képzés halványulása pedig a körülírásos szerkezetek (*kis fiú*)

terjedésével függ össze. A képzés bizonyos fokú visszaszorulásával tehát a szóteremtési mechanizmus bizonyos átszerveződése járt együtt. A nyelv végeredményben azonban nem sínlyi meg e változást, mert amit elvesztünk a vámon, megnyerjük a réven. A nyelv ma is éppoly zökkenőmentesen tesz eleget feladatának, mint eddig tette.

A legszembeötlőbb változás a képzés területén az, hogy ma a szóképzés kevesebb számú képzővel hozza létre az új szóegyedeket, mint régen. Ez a tény pedig támogatja mindazt, amiről eddig szó volt, s amelyet tömören így fogalmazhatunk meg s ekként ábrázolhatunk: a produktív képzők csökkenése → az igésítő képzők csökkenése → az igevégződések csökkenése.

1.2.10. Vizsgálatunk eredményét röviden összefoglaljuk: a nyelvtörténet és a mai nyelv tanúvallomása azt bizonyítja, hogy a nyelvi rendszert lényegében érintő változásról van szó. Mindinkább érvényre jut a magyarban az a tendencia, amely egyre kevesebb számú típusra korlátozza az igevégződéseket (l. BÁRCZI: MNy. 44: 92—4) s ezzel párhuzamosan alaktanilag is világosabb különbséget tesz ige és névszó között.

2. A többi finnugor nyelv

2.0. Fölvethetőnek vélem a gondolatot: érdemes volna megvizsgálni a többi finnugor nyelvet abból a szempontból, található-e azokban is a jövevényigék meghonosítása terén valamilyen fejlődési tendencia vagy sem. Tudatában vagyok a feladat szinte megoldhatatlan nehézségének: a kérdés eldöntéséhez ugyanis régi nyelvi anyagra van szükség, a finnugor nyelvek pedig nyelvemlékek dolgában nagyon rosszul állnak. Arról nem is beszélve, hogy a meglévő nyelvemlékek s főleg a szinkrónia lehetőségeinek kiaknázásával is adós még többnyire a finnugrisztika (HAJDÚ, Bev. 19—20).

Az alábbiakban a rendelkezésre álló anyag alapján arra keresek feleletet, hogyan honosítják meg a finnugor nyelvek a jövevényigéket. Ahol az irodalom lehetővé teszi, bevonom a vizsgálatba a belső szóteremtéssel létrejött, ún. onomatopoetikus igéket is. Az egyes finnugor nyelvek tárgyalása után összegezem a vizsgált anyag alapján levonható tanulságokat.

2.1. Osztják

A. Az osztjákba került jövevényigék kétféleképpen honosodtak meg: vagy pusztán tóalakban vagy valamilyen igeképző hozzáadásával. Az eddigi kutatásokból az derül ki, hogy az osztják nyelv régebbi jövevénytörzse a képző nélküli, az újabbra pedig a képzős átvétel jellemző. FOKOS nagy tanulmányt szentelt a jövevénytörzsek kérdésének („Jövevénytörzsek kutatásai”: NyK. 55: 3—59, németül: ALingu. 3: 211—87) s részletesen foglalkozott az osztják nyelv jövevényigéinek a problémáival is. Idézem idevágó sorait: „A komi eredetű igéknél azt figyelhettük meg, hogy sok köztük az oyan szó, mely a chanti nyelvterületnek igen nagy részében él (ez is igazolja, hogy itt nagyméretű és igen régi időben (még az Urálon inneni lakóhelyen) kezdődött hatással kell számolnunk), továbbá láttuk, hogy az igék eredeti, képző nélküli alakjukban honosodtak meg a chantiban” (i. h. 42). Ugyanígy nyilatkozik FOKOS a török jövevényigékről is, vö. „a képző nélküli átvételek . . . a régebbi rétegbe tartoznak, a képzős alakok pedig újabb átvételek (de ezek közt valószínűleg olyanok is vannak, melyek eredetileg képző nélkül honosodtak meg

a chantiban és csak későbbben vettek fel különböző képzőket" (i. h. 37). A zürjén és a török jövevényigékre vonatkozó megállapításait így összegezi FOKOS: „a komi eredetű igei jövevénytiszavak, valamint a török eredetűeknek nagyobb, régibb rétege abból a szempontból, hogy képző-nélküli alakban jelentkeznek a chantiban, meglehetősen egységes képet mutatnak" (i. h. 43). FOKOS az osztják nyelv török jövevényigéinek kettős: képzős és képző nélküli képviselőiténél láttán megjegyzi, hogy ez a jelenség nagyon emlékeztet a hasonló magyar viszonyokra (i. h. 43), de nem keres összefüggést közöttük. A szamojéd jövevényigékről ezt írja: „Az obi-ugor nyelvek szamojéd eredetű igéivel kapcsolatban újabb vizsgálatokra volna szükség. GOMBOCZ összeállításából kitétszően (NyK. 32: 182 skk.) ezek az elemek szintén újabb eredetűek: kevés (talán inkább kétes) eset kivételével képzős alakban honosodtak meg az obi-ugor nyelvekben" (i. h. 46). Nem ilyen egyértelmű az orosz jövevényigék viselkedése: „ugyanaz az (orosz) ige az egyik nyelvjárásban képző nélkül, a másikban megint képzős (rendszerint *-t* képzős) alakban jelentkezik" (i. h. 43). FOKOS szerint az orosz jövevényigék képzőtlen átvételének — amely az északi nyelvjárásokra jellemző — az oka az, hogy „egészen fiatal átvételek" (uo.). A fentiek után ez a megállapítás meglepő. FOKOS ezt ekként magyarázza: „Ezek az alakok tehát igen intenzív újabb hatásnak köszönik létüket. Képző-nélküli voltak tehát nem ugyanaz a jelenség, melyet a komi és régi török igei átvételeknél láttunk" (uo.). Az azonban, hogy mi is ez a jelenség voltaképpen, nem derül ki a sorokból, s így megfjejtetlen marad nemcsak az újabb orosz jövevényigék képzőtlenése, de FOKOS véleménye is. Úgy vélem, érdemes volna megvizsgálni, hogy a képzős és képzőtlen jövevényigék milyen nyelvjárásai megoszlást mutatnak. Elképzelhető ugyanis, hogy nyelvjárásai alapon (archaikus — nem archaikus nyelvjárások) választ kaphatnánk a kérdésre. (Vö. ehhez a 2.2. fejezetet.) GANSCHOW az osztják igeképzéséről szóló monográfiájában (*Die Verbalbildung im Ostjakischen*) az orosz jövevényigék tanúvallomása alapján megerősíti FOKOSnak azt a véleményét, hogy az újabb igei átvételek képzős alakulatok (i. m. 100, 109). TOIVONEN nagy tanulmányban („Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen": FUF. 32: 1—169) foglalkozott az osztják nyelv zürjén jövevénytiszavaival. Azon kritériumok között, amelyekkel egy szó jövevény volta bizonyítható, megemlíti a szóképzést is (i. m. 6), arról azonban, hogy a jövevényigék képzése az átvétel idejére vonatkozólag is mond-e valamit, nem nyilatkozik (i. m. 145—61). G. SAUER kiegészítő megjegyzéseket fűzött TOIVONEN tanulmányához s többek között nyolc ígéről bizonyította be, hogy képzőiket az osztjákban, nem pedig a zürjénben kapták (*Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung*. Berlin, 1965. 340—3). Az átvétel idejéről azonban ő sem nyilatkozott.

Azzal a jelenséggel, hogy az átvett ige végződését — alaki egybeesés következtében — képzőnek tekintik, miként a többi finnugor nyelvben, akként az osztjákban is találkozunk, vö. például: *šumijt-* 'lärmen' < or. *шуметь* ua. (STEINITZ, *Dialektologisches und etymologisches Wb. der ostjakischen Sprache* 3/275), *jasat-* 'jmdn zu etwas veranlassen, zu machen zwingen' < tatár *jasat-* 'befehlen zu machen' (i. m. 4/415) stb.

B. Tóalakban átvett jövevényigék: *ašan-* 'sich auf jmdn, etwas verlassen' < tat. *ašan-* ua. (STEINITZ: i. m. 1/11), *eraptə-* 'lieblosen' < vog. *eriptam* 'lieben' (i. m. 2/173), *šuj-, s'uj-* 'in etwas hineinstecken' < zürj. *šuj-* ua. (i. m. 2/245) stb.

Képzővel megtoldott jövevényigék: *aχvalitlem* 'rühren, preisen' < or. *хвалити* ua. (i. m. 1/53), *ättat-* 'betrügen' < tat. *alla-*, *alda-* ua. (i. m. 2/220), *kulaitlem* 'spazieren' < or. *гулять* ua. (FOKOS: ALingu. 3: 258) stb.

2.2. V o g u l

A. A vogul nyelv jövevényigéit tárgyaló tanulmányok szinte kivétel nélkül megemlítik, hogy a jövevényigék a vogulban vagy képző hozzátoldásával vagy tóalakban honosodtak meg, s többnyire nyomatékkal hangsúlyozzák a képzővel történő meghonosítást (HUNFALVY: NyK. 10: 202; GOMBOCZ: NyK. 28: 415 kk., Nyr. 30: 106 stb.). A kétféle eljárás mód közti különbséget elsőként FOKOS magyarázta, s miként az osztjákban, ugyanúgy a vogulban is: kronológiai okokkal, a következőképpen: „A m a n y s i nyelvben a k o m i eredetű igei jövevényiszavak képző-nélküli alakban honosodtak meg” (NyK. 55: 44), majd tovább: „Ami a t ö r ö k eredetű igéket illeti, ezeknek jelentékenyen kisebb számú névszót tartalmazó régi rétege képző nélkül jelentkezik a manysiban; az újabb, jóval jelentősebb réteg *-t* vagy *-l* képzővel bővült. . .” (i. h. 45). A vogul legújabb kori jövevényigéiről, az orosz jövevényigékről ezt írja FOKOS: „Leghomályosabbak ebből a szempontból az o r o s z eredetű igék; ezek képző-nélküli, de képzős alakban is jelentkeznek a manysiban. Itt is a képzős alakok látszanak (már jelentéskörüknel fogva is) a legfiatalabb átvételeknek” (uo.). RÉDEI KÁROLYNAK a vogul nyelv zürjén jövevényiszavait tárgyaló monográfiája (Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Bp., 1970) megerősíti FOKOS véleményét. RÉDEI idézett könyvében ugyanis 106 jövevényigét tárgyal (i. m. 65), s e 106 ige közül képzős átvétel — az ún. hibrid jövevényigéket nem tekintve, l. i. m. 63 — csak 4 van. Nem lehetetlen azonban, hogy ezek is tóalakban honosodtak meg s képzőjüket csak később, analógiás úton kapták. KANNISTO a vogul nyelv tatár jövevényiszavairól szóló tanulmányában (Die tatarischen lehnwörter im wogulischen FUF. 17:1–264) számos jövevényigét tárgyal, tóalakban és képzővel meghonosodtakat egyaránt. Arra vonatkozólag azonban, hogy van-e kronológiai különbség a képzőtlen és képzős átvételek között, nem nyilatkozik. A jövevényigéken jelentkező képzők eredetéről sok esetben nem, vagy csak feltételesen nyilvánít véleményt (vö. például i. m. 45, 86, 93 stb.). Azokban az esetekben, amikor a jövevényige *-t*-re végződik (a *-t* a legproduktívabb vogul ige-képzők egyike), KANNISTO a legtöbb esetben tatár perfektformából származtatja őket, vö. például vog. *ikürt* 'schreien' < tat. *ükir* ua.: „Das wogulische wort spiegelte die tatarische perfektform auf *-t*- wieder” (FUF. 17: 50; l. még 56: *imlät* a. stb.). Belső, vogul képzőhozzátoldással viszonylag ritkán számol. A *-t* végű tatár igék meghonosításában annak bizonyosan jelentős szerepe volt, hogy az átvett szó végződése produktív vogul ige-képzőnek felelt meg. Ezek a jövevényigék ugyanis minden nehézség nélkül besorolódhattak a vogul nyelv igei alaktani rendszerébe, azaz a hasonló végződésű, jelen esetben *-t* képzős vogul igei csoportjába. Erre a jelenségre a többi finnugor nyelvből is számos példát tudunk idézni. Az azonban joggal tehető fel, hogy miként a többi rokon nyelvben, akként a vogulban is az esetek egy részében vogul honosító képzővel lehet dolgunk. Ahhoz azonban, hogy a tatár jövevényigék kérdésében világosan lássunk, szükség van e jövevényiszórétég kritikai felülvizsgálására. Meggyőződésem szerint ez a vizsgálat haszonnal járna (vö. G. SAUER TOIVONEN osztják tanulmányához fűzött bíráló megjegyzéseit a 2.1. fejezetben) és esetleg támogatást kaphatnánk többek között arra vonatkozólag (vö. még TOIVONEN:

FUF. 32: 6), kaptak-e a vogul nyelv régebbi tatár jövevényigéi is honosító képzőt vagy sem. A vogul nyelv orosz jövevényiszavairól írott munkájában (Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Bp., 1961) KÁLMÁN BÉLA FOKOS-tól eltérő magyarázatot ad az orosz jövevényigék kétféle meghonosító módjáról. Szerinte ugyanis „die Entlehnung mit und ohne Suffix keinerlei Anhaltspunkt für die Zeit der Übernahme gibt . . . Die Entlehnung mit oder ohne Suffix ist also für die wogulischen Dialekte, nicht aber für die Zeit der Entlehnung charakteristisch” (i. m. 111). Miként az osztyáknál, itt is fölvetődik a kérdés: miért jellemző egyik nyelvjárásra a képzős, másakra a képző nélküli átvétel? Van-e, s ha igen milyen közük az archaikus — nem archaikus nyelvjárásoknak a kétféle honosító eljárásához? Mindaddig, amíg e kérdés megválaszolatlan marad, az orosz jövevényigék sem nem bizonyítják, sem nem cáfolják a FOKOS-féle kronológiás magyarázatot. Ha ugyanis a képző nélküli átvétel az archaikus nyelvjárásokra lenne jellemző, ez azt jelenthetné, hogy mégiscsak FOKOSnak van igaza, aki a képző nélküli és a képzővel történő honosításban kronológiai különbséget lát. Abban véleményem szerint igaza van KÁLMÁN BÉLÁnak, ahogy az orosz jövevényigék nagy részének képző nélkülségét magyarázza: „Der größere Teil aus dem Russischen entlehnten Verben bekommt im Wogulischen kein Suffix. Das ist größtenteils damit zu erklären, daß man . . . die Verben aus dem Präsens 3. Pers. Sing. des Russischen übernommen hat, und so konnte das in fast allen Verben auftretende *-t*-Element bereits als wogulisches Suffix aufgefaßt werden (i. m. 109). Ez a jelenség ugyanis igazolható minden finnugor nyelvből.

B. Tóalakban: *ört-* 'reingen' < tat. *art-* ua. (KANNISTO: FUF. 17: 67), *kalá-pl* 'betrügerisch handeln' < tat. *kallapla-* ua. (i. m. 104), *věrmi* 'bír; können' < zürj. *verminj* ua. (RÉDEI: i. m. 170), *ūr-* 'abmagern' < zürj. *or-* 'abreißen (intr.)' (RÉDEI: i. m. 94), *sūk-* 'vorwerfen, tadeln' < tör. *sük* 'schimpfen' (FOKOS: ALingu. 3: 260) stb.

Képzővel: *karàt-* 'schauen, sehen' < tör. *kara-* ua. (FOKOS: i. h.), *blagodaritam* 'danken' < or. *благодаритъ* (uo.), *vinil-* 'vádol' < or. *винитъ* ua. (GOMBOCZ: NyK. 28: 431), *axsat* 'hinken' < tat. *aksa* ua. (KANNISTO: FUF. 17: 48), *imlät* 'heilen' < tat. *imlä* ua. (i. m. 56), *kasti* 'betakarja arcát' < zürj. *kišni* 'den Pelz überziehen' (RÉDEI: i. m. 113), *pōsti* 'legyőz; besiegen' < zürj. *požni* 'möglich sein' (RÉDEI: i. m. 140) stb.

2.3. C s e r e m i s z

A. A kétféle: tóalakban és képzővel történő igei szóátvétel megtalálható a cseremiszenben is.

Az eddigi kutatás mostohán kezelte a kérdést, s általában megelégedett annak a ténynek pusztán közlésével, hogy bizonyos jövevényigékhez a cseremiszenben képző járult. Az első, aki a problémához a megoldás szándékával nyúlt, BUDENZ volt. 1864-ben megjelent „Cseremiszen tanulmányok” című dolgozatában (NyK. 3: 397—470, 4: 48—105) külön foglalkozik a cseremiszen nyelv jövevényigéi meghonosításának kérdésével (különösen NyK. 3: 420 kk. és 4: 61 kk.). Több nyelv tanúvallomását is figyelembe vevő tanulmányában számos előre mutató gondolat s ma is helytálló megállapítás olvasható. Azt hiszem, BUDENZnak ez a cikke ösztönözhetette GOMBOCZot „Az igezők átvételéről” című tanulmány (Nyr. 30: 105—9) megírására, amely e problémakör egy részének első, szintézis jellegű megoldási kísérlete a finnugrisztikában. A sorban harmadikként — jöllehet csupán a magyarra szorítkozik — BÁRCZI

már idézett kitűnő tanulmánya említendő („Az igei átvételek kérdéséhez”: MNy. 44: 81—94).

BUDENZnak föltűnt, hogy — szemben a magyarral — a cseremiszből milyen sok tőalakban átvett ige van, ezért meg is jegyezte: „a cseremiszi nyelvnek a tatár-csuvas ige-tők elsajátításában való nonchalanceja kissé furcsa körülmény” (NyK. 3: 420). Ugyanezt a jelenséget állapította meg a REGULY cseremiszi hagyatékában szereplő orosz jövevénnyelgék vizsgálatakor is (uo.). A cseremiszi nyelv rendhagyósága azonban nem hagyta nyugodni s tanulmánya második részében már úgy magyarázta az orosz jövevénnyelgeket, hogy az azokban jelentkező *j* elem „az idegen ige-t áthonosító képző” (NyK. 4: 61). A későbbi kutatás igazolta BUDENZ magyarázatának helyességét (l. alább). A cseremiszi nyelv csuvas és tatár jövevényszavait elsőként RÄSÄNEN magyarázta két munkájában (Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu. 48.; Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu. 50.). Ő is, miként kortársai általában, a jövevényszavak nyelvészeti problematikájának elemzésében szinte kizárólagos helyet biztosított a hangtani kérdéseknek. Idézett munkáiban például egyetlen sort sem szentelt a jövevényszavak morfológiai problémáinak. RÄSÄNEN műveinek átlapozgatása azonban arról győz meg, hogy a cseremiszi nyelv csuvas és tatár jövevénnyelgeinek zöme képzőtlen, képzős csak elvétve található. Ugyanez mondható ФЕДОТОВ munkájáról is (Исторические связи чувашского языка с языками угро-финнов Поволжья и Перми. Чебоксары, 1965.)

A mai nyelvre, elsősorban az orosz jövevénnyelgék meghonosítására vonatkozólag SZAVATKOVA és GALKIN munkái (Историческая Грамматика Марийского языка. II. Joskar-Ola, 1969. 63—8 és Русские заимствования в марийском языке. Joskar-Ola, 1969.) adnak útbaigazítást.⁷ Az orosz jövevénnyelgék többsége a cseremiszi nyelvjárásokban *-l* képzővel bővül (SZAVATKOVA: i. m. 64; GALKIN: i. m. 131), amely az egyik legproduktívabb deverbális-denominális ige-képző a cseremiszből (GALKIN: uo.). Az *-l* képző fölvétele elsősorban a mezei cseremiszi nyelvjárásokra jellemző, a hegyi cseremiszi nyelvjárásokban inkább a *-j* képző termékeny ebben a funkcióban (GALKIN: i. m. 112, 131). Mindkét említett szerző csak erről a két honosító képzőről ír. SZAVATKOVA szerint nemcsak a múltban, ma is előfordul a cseremiszből a jövevénnyelgéknek szintagmatikus szerkezettel történő meghonosítása. A jelenség a cseremiszből tatár eredetre megy vissza: az infinitívuszi alakú jövevénnyelge mellé a cseremiszből a 'tesz, csinál' jelentésű *ästaš* segédigét teszik és azt ragozzák, vö. or. *диктовать* 'diktál' > cser. *diktoval' ästaš* ua. (SZAVATKOVA: i. m. 65; vö. még RADANOVICS: NyK. 59: 234).

B. Tőalakban: *ajáš* 'nicht arbeiten, feiern' < csuv. *uja* 'feiern', *kataš* 'abbrechen' < csuv. *kat* 'abbrechen ein Stück', *pačalaš* 'ehren' < csuv. *pagala* ua. (RÄSÄNEN: MSFOu. 48.: l. az abc sorrendű szójegyzéket), *adašaš* 'sich verirren' < tat. *adaš* ua., *ajmanaš* 'sich genieren' < tat. *ajman* 'sich fürchten, sich schämen', *kalkaš* 'überfließen' < tat. *kalk* 'aufstehen, schwellen' (RÄSÄNEN: MSFOu. 50.: l. az abc sorrendű szójegyzéket) stb.

Képzővel: *газироваглаш* < or. *газировать*, *агитироваглаш* < *агитировать* (GALKIN: i. m. 131), *поснетаглаш* < or. *поспеть*, *болтаглаш* < or. *болтать*, *награждаглаш* < or. *награждать*, *роботаглаш* < or. *работать* (uó.:

⁷BERECZKI GÁBORNak köszönettel tartozom cseremiszi konzultációs kérdéseimre adott válaszáért.

i. m. 112), *анатомироватлаш* < or. *анатомировать*, *аргументироватлаш* < or. *аргументировать* (RMarSzl.).

2.4. Mordvin

A. A mordvinban — miként a többi finnugor nyelvben is — tőalakban és képzővel egyaránt honosodtak meg jövevényigék. BUDENZ rendszerező elméje a mordvin jövevényigék kusza rendetlenségében is rendet kívánt teremteni s a rendelkezésre álló szűkös anyag alapján négyféle módot állapított meg, amely szerint a mordvin nyelv jövevényigéi meghonosodnak: 1. az *-a* tövű igéket pusztán tőalakban veszi át a mordvin, például or. *отказатъ* 'megtagad' > *atkaža-* ua.; 2. az *-i* tövű igéket *-a*-val toldja meg, s az *-i* vagy teljesen eltűnik, vagy csak a jésítetttség őrzi egykori meglétét, például or. *служитъ* 'szolgál' > *služa-* ua.; 3. a tőhöz *-nda*, például or. *судитъ* 'ítél' > *sudinda-* vagy 4. *-dinda* képző járul, például or. *строитъ* 'épít' > *stroidinda-* (NyK. 16: 400 kk.).

A nyelvi tények áthágják azonban a fenti rendszert: nemcsak az *-i* tövű igék kapnak *-nda*, sőt *-dinda* képzőt, mint például or. *моцитъ* 'esztergályoz' > *točinda-* ua., or. *дубитъ* 'kikészít (bőrt), megdönget' > *dubidinda-* ua. stb., hanem az *-a* tövűek is, például or. *думатъ* 'gondol' > *dumādinda-* ua., or. *учюветатъ* 'gyónik' > *spovedinda-* ua. or. *старатъся* 'igyekszik' > *stara-dinda-* ua. (uo.) stb. A képzővel vagy anélkül való meghonosítás tehát nem, illetőleg nem elsősorban az átvett ige tőtípusától függ. SZEREBRENNYIKOV mordvin történeti alaktanában (Историческая морфология мордовских языков. Москва, 1967. 217—34) nem tér ki a jövevényigék alakitani kérdéseire. A denominális *-nd* igeképző tárgyalásakor csupán annyit jegyez meg, hogy ez a képző némely esetben orosz jövevényigékhez is járul (i. m. 224).

Viszonylag nagy azoknak a mordvin nyelvi jövevényigéknek a száma, amelyeknek kettős: képző nélküli és képzős képviselője van. A tőlem vizsgált anyagban a finnugor nyelvek közül a mordvinban találtam a kettős képviselőre a legtöbb példát; vö. például or. *гулять* 'sétál' > M *gulādinda-*: *gulan-* ua. (NyK. 16: 399), or. *прибавитъ* 'hozzátesz' > *pribava-*, *pribava-*: *pribavinda-* ua. (i. h. 404), or. *думатъ* 'gondol' > E *dumams*, *dumajams*: M *tumandams* ua. (PAASONEN, MordChrest.² 145), or. *покоряетъ* 'leigáz' > E *pokorams*: M *pokordams* 'bezwingen, unterdrücken' (i. m. 111), or. *грешитъ* 'sündigen' > M *grešams*: *grešindams* ua. (STIPA, Die russischen Lehnwörter im Mokschamordwinischen und ihre Beziehung zur russischen Sprachentwicklung. Göttingen, 1949. Kéziratoss disszertáció, 79), or. *строитъ* 'bauen' > M *strojems*: *stroidandams* ua. (i. m. 95), or. *ужинаетъ* 'zu Abend essen' > M *užanams*: *užandams* ua. (i. m. 100), or. *веселитъся* 'belustigen' > M *vesalgams*: *veselendams* ua. (i. m. 101) stb. Az, hogy a kettős megfelelések kettős átvételek-e vagy sem, nem tudom. Azt sem tudom eldönteni, hogy a képzőtlen és képzős jövevényigék között kronológiai, valamint nyelvjárási szempontból van-e különbség s ha igen, mi. Ennek megválaszolása a mordvin nyelv kutatóira vár.

B. Tőalakban: *робота-* 'dolgozik' < or. *работатъ* ua., *ужанатъ* < or. *ужинатъ* ua. (BUDENZ, NyK. 16: 440kk), E *dumams* 'gondol' < or. *думатъ* ua. (PAASONEN, MordChrest.² 145), *обиžамъ* '(meg)bánt' < or. *обижамъ* ua. (ERDŐDI, Erza-mordvin szövegek. Fgr. jegyzetek XIV Bp., 1968. 118) stb.

Képzővel: *stroidinda-* 'épít' < or. *строитъ* ua., *dumādinda-* 'gondol' < or. *думатъ* ua., *pribavinda-* 'hozzátesz' < or. *прибавитъ* ua. (l. fentebb), *prēstu-*

dindavāms < or. *простудиться*, *recenzirāvandams* < or. *рецензировать* (SZEREBRENNYIKOV: i. m. 224) stb.

2.5. V o t j á k

A. A votjákban a jövevényigék háromféleképpen honosodnak meg: 1. tóalakban, 2. képző hozzátoldásával, 3. szintagmatikus szerkezettel.

A tóalakban történt meghonosítás a votják nyelv régebbi jövevényigéire jellemző. MUNKÁCSI a török jövevényigék elemzésekor azt állapította meg, hogy „a votják semmiféle »honosító« eljárást nem alkalmaz, mint ezt pl. a magyarban tapasztaljuk, hol idegen igék rendszeren *-ál* képzővel kerülnek elő. Nem tekinthetjük ilyen hasonló képzőnek a török *-a* végű igetón mutatózó *-l* végzetet sem . . . mert ez csak analogikus alakítás” (UgFüz. 5. 168). Képző nélküli átvételt találunk a csuvas és orosz jövevényigék között is (l. alább).

A képzővel meghonosodott jövevényigék nagy része *-t* képzőt mutat fel. Ez a képző denominális, deverbális funkcióban egyaránt használatos *-t* műveltető képző (ЛУТКИН levélbeli közlése; l. még GrammUdm. Izsevszk, 1962. 248; KÖVESI, PermKépz. 382–9), amelynek etimológiailag s funkcióit tekintve is pontos megfelelője a zürjén *-t* igeképző (l. a 2.6. fejezetet). Az orosz jövevényigéken jelentkező *-t* képző az infinitivushoz járul. Más képzővel bővült jövevényigékre vö. *kopal-* 'földet ásni' < or. *копать* ua. (NyK 72: 338), *maral-* 'csúnya dolgot elkövetni, közöszlenni' < or. *марать* 'bepiszkít' (i. h. 342), *paričk-*, *parišk-* 'csomóba kötött leveles nyírfavesszővel csapkodni magát a gőzfürdőben' < or. *парить* ua. (i. h. 346), *zastaniny* 'antreffen, vorfinden' < or. *застать* ua. (i. h. 360). Van példánk arra is, hogy a jövevényige tóalakban és képzővel bővülten is megtalálható, de más-más nyelvjárásban, vö. *javīnī* 'zeigen, kundgeben' és *javītti-* 'bejelenteni' < or. *явуть* ua. (i. h. 334).

A szintagmatikus szerkezettel történő meghonosítás török és tatár hatásra létrejött jelenség (vö. ehhez BUDENZ: NyK. 3: 420; MUNKÁCSI: UgFüz. 5: 168, 175; vö. még SZAVATKOVA: i. m. 65; RADANOVICS: NyK. 59: 234). Ez a meghonosítási mód az újabb jövevényigéket jellemzi: az — általában — infinitivuszi alakban átvett ige mellé a 'tesz, csinál' jelentésű *kar-* ige járul — s mint a segédigék — ez ragozódik, vö. például *dokazat kar-* 'beweisen, zeigen, nachweisen' < or. *доказат* ua., *dumat kar-* 'denken' < or. *думат* ua., *ispolnit kar-* 'erfüllen' < or. *исполнить* ua., *otvecat karni* 'felelni' < or. *отвечать* ua., *podrad kar-* 'dingen, mieten' < or. *подрядить* ua., *pomenat karīni* 'totenfeier begehen' < or. *понимать* ua., *sporit kar-* 'vitatkozni' < or. *спорить* ua., *zaredit kar-* 'laden' < or. *зарядить* 'tölteni', *zaslužit kar-* 'verdienen' < or. *заслужить* ua. stb. (mindegyik példát Csúcs SÁNDOR „A votják nyelv orosz jövevényiszavai” című (NyK. 72: 323–62) tanulmányából vettem, ahol a jövevénytiszavak abc rendben vannak felsorolva). Előfordul azonban, hogy az utótag nem a *kar-* ige, hanem valamilyen más ige, ezekre l. MUNKÁCSI: UgFüz. 5: 175. Több példánk van arra is, hogy a jövevényige képzővel és szintagmatikus szerkezet tagjaként egyaránt előfordul, vö. például *islaviti*: *islavit kar-* 'dicsőíteni, magasztalni' < or. *славить* ua., *kirešitti*: *krestit kar-* 'keresztelni' < or. *крестить* ua., *silužitti*: *silužit karni* 'szolgálni' < or. *служить* ua., *suditti*: *sudit kar-* 'bíráskodni, ítélni' < or. *судить* ua. (Csúcs: i. m.); vö. még a 3.3. fejezetet.

B. Tóalakban: *arāni* 'ernten' < csuv., vö. *vīr*, *ur-*, *or-* 'máhen, ernten, schneiden' (WICHMANN: MSFOu. 21: 41), *éukin-* 'getauft werden' < tör.

čukin- 'megkeresztelkedni' (MUNKÁCSI: UgFüz. 5: 81), *kotor-* 'megveszni' megdühödni' < tat. *kotor-* ua. (uó.: i. h. 85), *pari-* 'baden' < or. *napumь* ua. (uó.: NyK. 18: 429), *žudi-* 'sich wundern' < or. *чудиться* ua. (uo.), *taji-* 'titkolni' < or. *таумь* (Csúcs: NyK. 72: 357) stb.

Képzővel: *isporitti-* 'vitatkozni, veszekedni' < or. *спорить* ua., *miritti-* 'engesztelni' < or. *мирить* ua., *otkazti-* 'megsemmisít, tönkretesz, elpusztít' < or. *отказать* 'elutasít, elromlik', *part-* 'ugaron hagy' < or. *napumь* ua., *piłitti-* 'fűrészelni' < or. *пилить* ua., *poitti-* 'imádságot énekel' < or. *nemь* 'énekelni' (Csúcs: i. h.), *obedal* 'zu Mittag essen' < or. *обедать* ua. (MUNKÁCSI: NyK. 17: 429), *парыны* 'baden' < or. *парумь* ua. (RUdmSzl.) stb.

2.6. Z ü r j é n

A. A zürjén nyelv jövevényigéire vonatkozó tudnivalókat LYTKIN levélbeli közlése alapján foglalom össze.⁸

A zürjén nyelv jövevényigéinek zöme az oroszból származik. Más nyelvekből a zürjének csak elvétve vettek át igét. Török jövevényige LYTKIN szerint például nincs a zürjénben.

A jövevényigék meghonosítása képzővel: az *-t* műveltető képzővel történik. Ez a képző deverbális, denominális funkcióban egyaránt használatos (vö. KÖVESI, PermKépz. 382—9). Az orosz jövevényigékhez minden esetben a *-t* járul, I. LYTKIN: «Только ли *-т* суффикс является оформителем заимствований глаголов русского языка? По-моему, в с е г д а посредством этого суффикса заимствуются русские глаголы» (levélbeli közlés; vö. még LYTKIN, Коми-язьвинский диалект. Москва, 1961. 73—4). Az átvétel alapja az orosz imperatívusz, I. LYTKIN: «К любому русскому глаголу в форме императива можно прибавить коми *-т* и получится коми глагол», vö. például *любит-ны* 'szeret' < or. *люби!* praesens: *любл-ю, люб-ишь*; *стукнит-ны* 'kopog' < or. *стукни!* praesens: *стукн-у, стукн-ешь*; *жори-т-ны* 'zabál' < or. *жри!* praesens: *жр-у, жр-ешь* (levélbeli közlés; az orosz jövevényigék tehát nem praesens egyes szám 3. személyű alakjukban honosodnak meg, vö. J. KALIMA, Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen. MSFOu. 29: 33; FUCHS: KSz. 13: 183 kk.).

Minden esetben képzővel bővülnek a jövevényigék a zürjénben? Egyetlen biztos példát találtam, amely tőalakban, tehát mindenféle honosító képző nélkül él ma is: a *vinginь* igét — jelentése: 'хныкать' amely balti-finn jövevényige a zürjénben (LYTKIN, Прибалтийско-финское языкознание. Москва—Ленинград, 1963. B. 39. 7). LYTKIN ma is tartja véleményét, I. «В Коми *виньгыны* 'хныкать' (вепсск. *винкта*) . . . нет никакого суффикса» (levélbeli közlés, 1971). Valószínű azonban, hogy nyelvemlékek birtokában több hasonló példát lehetne találni. Számolnunk kell továbbá azzal a lehetőséggel is, hogy tőalakban meghonosodott jövevényigék analógiás hatásra bővültek képzővel, s a tőige kiveszett; vö. ehhez a magyar *bosszant*: *bosszankodik*-féle igéket (I. a 3.3. fejezetet). Ilyennek gondolható talán a *šartlinь* < osztják *tartta* 'wahrsagen' (RÉDEI: NyK. 66: 10) és a ? *šingavnis* < or. *шингамь*

⁸ LYTKINnek őszinte köszönetemet fejezem ki, hogy kérdéseimre többször is és mindig részletesen válaszolt. A zürjénre vonatkozó fejezet az ő közléseinek interpretációja zömmel, ezért őt többnek tekintem, mint a fejezet társszerzőjét. Az esetleges hibákért természetesen én vagyok egyedül felelős.

(WICHMANN—UOTILA, Syrjänischer Wortschatz. Helsinki, 1942. 364; vö. még J. KALIMA; MSFOu. 44: 247) is.

B. Tóalakban: *виньгыны* 'хныкать' < vepsze *винкта* 'ua'. (l. fentebb).

Képzővel: *любитны* 'szeret' < or. *любить*, *организуйтны* 'szervez' < or. *организовать*, *купайтны* 'fürdet' < or. *купать*, *жобритны* 'zabál' < or. *жрать*, *спройитны* 'épít' < or. *строить*, *веритны* 'hisz' < or. *верить*, *лечитны* 'kezel, kúrál, gyógyít' < or. *лечить* (LYTKIN levélbeli közlései) stb.

2.7. É s z t

A. Az észtt jövevényyszó-kutatás mai állása szerint az észtt nyelv jövevényigéi képzős alakulatok. Az átvett igéhez, amely túlnyomórészt tőige, az észttben honosító képző járult.

PAULA PALMEOS szíves levélbeli közlése szerint⁹ az észtt nyelv korai jövevényigéi (XIII—XIX. század) *-i*, illetőleg *-a* képzősek. Az *-i* képzős igék száma messze fölülmúlja az *-a* képzős igék számát. Az újabb német eredetű jövevényigék viszont — a XIX. század óta — *-eeri* képzővel honosodtak és honosodnak meg.

Az *-i* képzővel meghonosodott igékre vö.: *neetima* 'nieten, vermieten' < aln. *neden* 'nieten' (ARISTE: EK. 1937: 136), *nessima* 'taluma, kandma' < lett *nest*: *nesu* 'tragen, bringen' (LOORITS: EK. 1929: 176), *veelima* 'lubama, laskma' < lett *vēlēt* 'gönnen, erlauben, wünschen' (UŐ.: i. h. 183), *(h)aussima* 'lobisema' < lett *aúšát* 'faseln, dummes Zeug reden' (ARUMAA: Vir. 1936: 308), *käärima* < aln. *geren*, *teenima* < aln. *denen*, *toppima* < aln. *stoppen*, *võlvima* < aln. *welven*, *sundima* < or. *судить*, *klanima* < or. *кланить* (P. PALMEOS levélbeli közlései), *lesima* ~ *lāsima* 'ligga' < or. *лжжать*, *raatsima* 'nändes han icke taga' < or. *рацумь* (MÄGISTE, Äldre ryska länord i Estniskan särskilt i det gamla estniska skriftspråket. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 55. Nr. 1. 17, 20) stb.

Az *-a* képzős igékre vö.: *aurama* 'valju häälega nutma' < lett *aurēt* 'das Jagdhorn blasen' (ARUMAA: EK. 1937: 42), *poskatama* 'aega viitma, köhelema' < lett *buokstīt* 'sich herumtreiben' (UŐ.: i. h. 47), *pillama* < aln. *spillen*, *märkama* < aln. *merken* (P. PALMEOS levélbeli közlése), *pajatama* 'säga, tala' < or. *баять* (MÄGISTE: i. m. 19) stb.

Azokban az esetekben, amikor az átvett ige *i*-re vagy *a*-ra végződött, az illető jövevényige nem kapott külön képzőt. Vö. például *sukkama* 'tublisti törelema' < lett *sukāt* 'bürsten, kämmen, prügeln' (LOORITS: EK. 1929: 180), *vaarima* 'keetma, hautama' < lett *vārīt* 'kochen, sieden' (UŐ.: i. h. 183), *poostima* 'riisuma, röövima, laastama' < lett *puostīt* 'verwüsten, verheeren, zerstören' (ARUMAA: EK. 1937: 47), *tsaunima* 'nökkima' < lett *čauunāt* 'essen, fressen', *čauunīt* 'schmatzend essen' (UŐ.: i. h. 49), *prudama* 'streiten, zanken' < észttországi svéd *brotas* 'maadlema' (ARISTE: EK. 1929: 79) stb. Ez a jelenség minden bizonnyal úgy magyarázandó, mint a hasonló magyar, vogul, osztyják stb. esetek is: észtt képzőkkel való alakí egybeesés következtében a nyelvézők a jövevényige végső magánhangzóját képzőnek fogta fel s ezért nem toldotta meg egy újabbal.

Az *-eeri* képzős jövevényigékre vö.: *agiteerima* 'agitál', *automatiseerima* 'automatizál', *absolveerima* 'abszolvál', *deklareerima* 'deklamál', *illustreerima*

⁹ PAULA PALMEOSnak ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki, hogy az észtt nyelvre vonatkozó kérdéseimre készséggel és kimerítő részletességgel válaszolt.

illusztrál', *opereerima* 'operál' (KÖIV: KK. 1964: 356), *adopteerima* 'adoptál', *assisteerima* 'asszisztál', *assimileerima* 'asszimilál', *dikteerima* 'diktál', *kombi-neerima* 'kombinál', *maskeerima* 'maszkíroz' (P. PALMEOS levélbeli közlése) stb. Ez a képző az észti *-i* képző és a jövevénytörzsvégének az összetapadásával jött létre, tehát részletes adaptációval, és pedig pontosan úgy, ahogy a magyar *-íroz* (a szöveghez a magyarban a denominális *-z* járult, vö. ném. *marschier-en*¹⁰: *masír-oz*) és a finn *-eerata* (a német *-ieren* és a svéd *-era* végű három szótagú igékhez a denominális *-ta* képző járult; vö. *kastreerata* 'kastrieren; kasztrál', *noteerata* 'notieren; jegyez', *poseerata* 'posieren; pózol', *siteerata* 'zitieren; citál, idéz' stb.). Közös e három képzőben az is, hogy a képzőket alkotó utolsó tag, az észti *-i*, magyar *-z*, finn *-ta* az egyik legproduktívabb denominális igéképző ma is ezekben a nyelvekben. H. JÄNES szerint (*Eesti keele grammatika*. Stockholm, 1947. I: 249) néhány jövevényigében *-iseeri* a képző: „Mõnedes võõrverbides esineb ka liide *-iseeri*: *ironiseerima*, *standardiseerima*, *organiseerima*.”

Nem hallgathatjuk el, néhány esetben nem világos a jövevényige alak-tani szempontból, vö. például: *jukerdama* 'jándama, tembutama' < alném. *juckern* 'häufig spazieren, fahren' (EK. 1937: 133), *kubindama* 'sundima, taga ajama' < lett *skubināt* 'antreiben, ausputen, fördern' (Vir. 1937: 309), *trimppama* < ném. *trinken*, *mehkeldama* < ném. *schmeicheln* (EK. 1927: 168), *kaaperdama* < ném. *kapern* (G. MUST, Einfluß der germanischen Sprachen auf den estnischen und finnischen Seefahrtswortschatz. Göttingen, 1948. Kéziratot egyetemi doktori disszertáció. 76). P. PALMEOS levélbeli közlése szerint sok esetben nem dönthető el, hogy jövevényigével, vagy pedig idegen eredetű névszónak az észti történetét továbbképzésével van-e dolgunk. Az *analüüsima*, *kontrollima*, *protestima*, *reklaamima*, *telefonima*-félék például — számuk egyébként nem nagy — az utóbbi 30—40 év folyamán tűntek fel. Hasonló problémára az osztják nyelv jövevénytörzsvégének kapcsán TOIVONEN (FUF. 32: 6), a lapp nyelv jövevényigével kapcsolatban pedig QUIGSTAD (Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der Lappischen und der Finnischen Sprache. Helsingfors, 1883. 63) hívta föl a figyelmet; vö. még a mordvin nyelv jövevényigéire SZEREBRENNYIKOV, IsztMorfMord. 223—4, a moldvai csángó nyelvjárás román jövevényigéire MÁRTON GYULA: NytudÉrt. 66. sz. 86 és BAKOS: MNy. 64: 449. Mindezekre a kérdésekre csak az észti szókinccs nagyon várt etimológiai feldolgozása után várhatunk végleges választ. Megfejtési kísérletükre nem érzem illetékesnek magam.

Ami a belső szóteremtéssel létrejött, ún. onomatopoetikus észti igéket illeti, P. PALMEOS közlése és néhány, e tárgykörbe vágó tanulmány alapján a következőket mondhatjuk: az észti onomatopoetikus igék képzővel lépnek a nyelvbe. Ezeknek a képzőknek a száma nem nagy. A leggyakoribbak — gyakorító igéképzők — a következők: *-i*: *kopsima* 'klopfen', *kloppima* ~ *koppima* ua., *ohkima* '(állandóan) sóhajtozik'; l. még H. RÄTSEP: *i*-sufiksilistest verbidest eesti keeles (ESA. 1956: 74—89; *-ise*: *kahisema* 'rauschen' (vö. finn *kahise-*), *vuhisema* 'sausen', *urisema* 'brummen, knurren (Hund)' stb. (további példákra vö. J. VALGMA—N. REMMEL, Eesti keele grammatika. Tallinn, 1968. 309) stb.; *-u*: *praksuma* 'krachen, knocken', *mürtsuma* 'krachen', *laksuma* 'klatschen' (P. PALMEOS adatai). Ezekon kívül különböző képzőbokok is

¹⁰ A német *-ieren* keletkezésére és történetére l. HENZEN, Deutsche Wortbildung³ 228; ÖHMANN: Neuphil. Mitteilungen 1970: 337—57.

részt vesznek az onomatopoeitikus igék képzésében, de a fentieknél jóval szerényebb mértékben: *-tse*, *-lda*, *-rda*, *-le*, *-ki*, *-gi*, *-li* stb. Az *-a* képző mozzanatos igéken gyakori: *lipsama* 'schlüpfen', *laksama* 'klatschen' stb.¹¹

2.8. F i n n

A. A finnben a jövevényigék képző hozzátoldásával honosodnak meg.¹² A jövevényigéken jelentkező képzők a *-ta*, *-tä* (gyenge fokban *-a*, *-ä*) és az *-i*, az újabb eredetűek egy részében pedig *-eera* (infinitívusz *-eerata*) és *-oi* (infinitívusz *-oida*). Azt nem tudom, hogy a finn nyelv legrégebbi jövevényigéin ma regisztrálható képzők az átvételkor járultak-e a jövevényigékhez vagy pedig — elvileg ez sem zárható ki — utolsó szótagjuk később, analogikusan idomult képzős, illetőleg hasonló végződésűvé. Az analógia vélt vagy valóságos szerepét megállapítani, illetőleg a finn nyelv legrégebbi balti és ógermán jövevényigéinek meghonosodási módját pontosan megmagyarázni nyelvemlékek hiányában nem lehet. Vö.: „Verbejä on lainattu vähän, ja tarjolla olevan aineiston pienuus tekee päätelmät epävarmoiksi. Useimmissa tapauksissa näemme verbilainoissa äänteellisesti korvattuna vain sen osan balttilaista originaalia, joka on yhteinen paradigman kaikille muodoille” (J. KALIMA, Itämerensuomalaisten kielen balttilaiset lainasanat. Helsinki, 1936. 85). A szláv jövevényigékre vonatkozó tudnivalókat J. MIKKOLA munkája alapján (Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen. Helsingfors, 1893. 77—8) foglalom össze: az *-u*, illetőleg *-i* tövű szláv igék általában *-i*, az *-a* tövűek pedig *-a* képzővel honosodtak meg a finnben, mint például or. *манитъ* > *maania* és or. *дѣматъ* > *tuumata* (vö. még J. KALIMA, Slaavilaisperäinen sanastomme. Helsinki, 1952. 80). Úgy vélem, jó okkal tesszük föl, hogy az *-i*, illetőleg az *-a* tövű szláv jövevényigék meghonosítása nem, legalábbis nem minden esetben úgy történt, hogy az átvett igetőhöz a finnben képző járult, hanem úgy, hogy az átvett ige végződését — a honosító képzővel való alaki egybeesés következtében — képzőnek érezték és fogták föl (l. a 3.2. fejezetet). Szinkrón szempontból természetesen ez is teljes értékű, alaktanilag is jelölt meghonosítás. A finn nyelv újabb jövevényigéinek nagy része az említett két képzővel illeszkedik be a finn igék alaktani rendszerébe. Mindkét képző ma is produktív denomi-

¹¹ Az észtl nyelv jövevényigéire l. VASMER: Mõned indoeuroopa laensõnad eesti keeles: EK. 1922: 11—5; LOORITS: Mõningad lãti laensõnad eestis: EK. 1929: 168—89; ARUMAA: Mõningaid lãti laene lõuna-eesti murdeis: Vir. 1936: 308—11; uõ.: Lãti laensõnu lõuna-eesti murdeis: EK. 1937: 42—50; ARISTE: Mõningaid eesti-rootsist laenatud murdeõnu: EK. 1929: 75—80; uõ.: Mõningaid alamsaksa laensõnu: EK. 1937: 132—9; uõ.: Saksa laensõnadest 16. sajandi eesti kirjakeeles: EK. 1940: 108—112; uõ.: Vene laensõnadest vanemas eesti kirjakeeles: KK. 1968: 25—33; MÄGISTE: Äldre ryska lãnord i Estniskan sãrskilt i det gamla estniska skriftsprãket. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 55. Nr. 1.; P. JOHANSEN: Zur Frage der russischen Lehnwörter im Estnischen: UAJb. 38: 78—89; J. VALGMA—N. REMMEL, Eesti keele grammatika. Tallinn, 1968. 321 kk.; vö. még Kõiv: Sufiksi *-er* levikuteedest: KK. 1964: 356—8.

A belsõ keletkezésû igékre l. a következõket: RÄTSEP: *i*-sufuksilistest verbidest eesti keeles: ESA. 1956: 74—89; VÄRV: Ühest onomatopoeetilistest verbiperest eesti kirjakeeles: ESA. 1965: 49—58; uõ.: Sõnasisesed konsonandid eesti onomatopoeetilistes verbides: ESA. 1966: 35—41; MÄGER: Onomatopoeetilised sõnavarast eesti keeles: KK. 1959: 522—6; itt jegyzem meg, hogy V. VÄRV-nek az észtl nyelv onomatopoeitikus szavait tárgyaló disszertációját (Onomatopoeetilised sõnad eesti keeles. Tartu, 1958) nem állt módomban megszerezni és elolvasni, mivel — legjobb tudomásom szerint — még ma sem jelent meg nyomtatásban; vö. még J. VALGMA—N. REMMEL: i. m. 309.

¹² ALHO ALHONIEMINEK ezúton is köszönöm konzultációs kérdéseimre adott levélbeli válaszát.

nális igeképző (l. HAKULINEN, SKRK.³ 231—2). A jövevényigék másik, kisebb része *-era*, illetőleg *-oi* képzővel honosodik meg: az előbbi a három szótagú, német *-ieren* és svéd *-era* végű, az utóbbi a háromnál több szótagú, azonos típusú jövevényigék meghonosítására szolgál; vö. *siteerata* 'idéz' < svéd *citera* ua. (SKES.), vö. még ném. *zitieren*, m. *cítál*; *filosofoida* 'filozófál' < vö. ném. *philosophieren* stb. (Suomen kielen käsikirja. Szerk. O. IKOLA. Helsinki, 1968. 237). Az *-era*(*ta*) képző ugyanúgy, tehát az adaptáció egy tökéletlen fajtájaként alakult ki, mint a magyar *-íroz* és az észti *-eerima*: az idegen igei végződés és egy honosító képző, éspedig egy produktív denominális igeképző összetapadásával (l. a 2.7. fejezetet). Az *-era*(*ta*) és *oi*(*da*) képzős jövevényigék száma meglehetősen kevés.

Ami a finn nyelv onomatopoeitikus igéit illeti: mindazon példák, amelyekkel eddig a finn nyelvészeti irodalom tanulmányozása során találkoztam, képzős alakulatok voltak (vö. HAKULINEN, SKRK.³ 260—5 irodalmi utalásokkal; Suomen kielen käsikirja. 221; V. RUOPPILA: Vir. 1935: 128; M. PALM: Vir. 1966: 382 stb.). Ez azonban korántsem jelenti azt természetesen, hogy a valóságban is minden esetben így van. A finn nyelvtudomány adós még a belső keletkezésű szavak feldolgozásával, ezért a külföldi kutatónak különösen is nehéz tisztán látni ezen a téren. Azt még sehol sem láttam leírva, hogy az onomatopoeitikus igék képzővel való belépése törvényszerűség a finnben. Minden valószínűség szerint azonban így van. — Finn onomatopoeitikus igékre bőséges példaanyagot lehet találni HAKULINEN idézett művében, a „Deskriptiivisana” című fejezetben (260—5). Az onomatopoeitikus igék nyelvtörténeti vizsgálatával összefüggő problémáira l. a 3.1. fejezetet.

B. Balti jövevényigék: *parjata* 'becsmérel, gyaláz, szidalmaz' < valószínűleg balti, vö. lett *bārti*, imperatívusz *bariaū* 'moittia, sätitiä'; ógermán jövevényigék: *mainita*, *mainia* 'említ' < germ. *mena*, **mainjan-* (ez utóbbit l. E. ITRONEN, Suomen kielen käsikirja 497), *nauttia* 'élvez, fogyaszt' < germ. **nautan* 'omistaa, nauttia', *sallia* 'enged, megenged' < germ. **saljan* 'antaa ottaa'; szláv jövevényigék: *mieltiä* 'gondolkodik, töpreng' < or. *смытумь*, *raatsia* 'mer' < or. N. *рачумь* 'haluta, toivoa', *laatia* 'készít, szerkeszt' < or., *ладумь* 'sovittaa', *maania* 'csalogat' < or. *манумь*, *läsiä* 'betegeskedik' < or. *лещать*; skandináv, svéd jövevényigék: *kaulata* 'mángorol' < svéd *kavla*, *kuiskata*, *kuiskia* 'csóvál' < skand., svéd *viska*, R. svéd *hviska*, N. *kviskra*, *kupata* 'vért vesz, köpölyöz' < svéd *koppa*, *mestata* 'kivégez' < R. svéd *mista mesta*, *napata* 'elkap, megkap' < svéd *nappa*, *niata*, N. *niikata* 'pukedlizik' < svéd *niga* (minden locus nélküli adat a SKES.-ből származik; további alakváltozatokat, jelentéseket l. uo.); lapp jövevényigék: *kaarista* 'am Lappenschlitten festbinden' < lpN *gārastet* 'karke, snøre, binde lidt' (ÄIMÄ: JSFOu. 25/1: 15).

2.9. L a p p

A. Tekintettel a lapp nyelv nagy nyelvjárási tagolódására, a lapp nyelvjárásokat ért nagyon különböző nyelvi hatásokra (vö. „Lappish is a mixed language par excellence”: V. TAULI: UAJb. 27: 25), régi lapp nyelvemlékek s megfelelő etimológiai összefoglalások hiányára, nem csodálható, ha a lapp nyelv jövevényigéinek problémáit nem tudjuk olyan mértékben sem elemezni, ahogy a többi kisebb finnugor nyelv esetében tettük.

Az első, aki a lapp nyelv jövevényigéinek meghonosodási kérdéseiről általánosító véleményt nyilvánított, QUIGSTAD volt: „Die Verben werden

gew. in ihrer durch Abstreifung der Flexionsendungen gewonnenen Stammform aufgenommen und nehmen irgend eine der gewöhnlichen lappischen Verbalendungen an" (Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania, 1893. 62). QUIGSTAD szerint tehát a jövevényigék úgy illeszkednek be a lapp nyelv igei alaktani rendszerébe, hogy a lappban szokásos igevégződések valamelyikét veszik fel; ezekre l. NIELSEN, Laerebok i lappisk. I. Grammatikk. Oslo, 1926. 149 kk.; I. RUONG, Lappische Verbalableitung. Uppsala, 1943. 81 kk.; W. SCHLACHTER, Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malá. Helsinki, 1958. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16: XVI—XIX; E. ITKONEN, LappChrest. 57. Ezek az igevégződések azonban nemcsak a tőigéket, hanem a származékigéket is jellemzik. Nyitva marad tehát a kérdés, kapnak-e képzőt a lappba kerülő jövevényigék. Egyértelmű válasz a vonatkozó irodalom alapján nem adható, márcsak azért sem, mert számottevő nyelvjárási különbségekkel kell számolnunk. SCHLACHTER szíves szóbeli közlése szerint¹³ a lappba kerülő jövevényigék egy részéhez járult képző, egy bizonyos részéhez nem. Véleménye szerint a képző nélküli jövevényigék általában a lapp nyelv régebbi, a képzősek az újabb átvételek közé tartoznak. NIELSEN is azon a véleményen van, hogy a lapp nyelv norvég eredetű jövevényigéi, amelyek nagy része újabb átvétel, zömmel *-j* képzőt tartalmaz: „De allerfleste verber av norsk oprinnelse er *ije-* verber" (i. m. I. 251). Eszerint a többi finnugor nyelvben regisztrálható tendencia jellemző a lappra is. A jövevényigékhez járuló képző a *-j*, amely ma is produktív deverbális-denominális igeképző (l. GOMBOCZ: Nyr. 30: 106; SCHLACHTER: szóbeli közlés).

B. Tőalakban: *daerppát* 'aushämmern' < ónorv. *drepa* 'schlagen' (QUIGSTAD: FUF. 2: 138), *ar'válit* 'denken, meinen, glauben' < finn *arvella* ua., *ässát* 'wohnen, sich aufhalten; sich niederlassen' < finn *asua* ua., *bai'tet* 'leuchten, scheinen' < finn *paistaa* ua., *bal'válit* 'dienen' < finn *palvella* ua., *bar'got* 'schreien, kreischeln, laut weinen, laut muhen' < finn *parkua* ua. (ITKONEN, LappChrest.) stb.

Képzővel: *lamit* 'zu Boden werfen' < norv. *slengja* 'werfen' (QUIGSTAD: FUF. 2: 138), *plig'gat* 'nageln (Schuhe)' < svéd *pligga* ua. (SCHLACHTER, Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malá 106), *bir'git* 'auskommen, sich behelfen' < ónorv. *bjarga* 'befreien, retten, helfen', *fil'lit* 'betrügen, verführen, narren' < norv. *villa* 'irreführen', *gat'tit* 'hüten, bewachen, bewahren' < ónorv. *goeta* 'achtgeben, aufpassen, beobachten' (ITKONEN, LappChrest.) stb. (Mindennütt infinitívuszi alakban vannak megadva a lapp igék.)

2.10. A z o n o m a t o p o e t i k u s i g é k k é r d é s e

Külön kell foglalkoznunk a belső keletkezésű igékkel. Vizsgálatukat azonban nagyon megnehezíti, sőt nemegyszer lehetetlenné teszi, hogy a belső szóteremtéssel létrejött szavak az urálistika etimológiai szempontból legelhanyagoltabb területe. Ennek részint tudománytörténeti, részint pedig a vizsgálandó anyag természetéből következő okai vannak. Az előbbiekre ezúttal nem térek ki, az utóbbiakkal kapcsolatban arra utalok, hogy nincsenek

¹³ W. SCHLACHTERnek hálás köszönettel tartozom, hogy lapp konzultációs kérdéseimre mindig készséggel válaszolt. Neki köszönöm annak megállapítását, hogy a fősorolt jövevényigék közül melyek tartalmazznak képzőt, továbbá a lappra vonatkozó fejezet lektorálását is.

biztos fogódzóink annak megállapítására, mely szavak onomatopoetikusak, s a legtöbb esetben nem állapítható meg az sem, mikor bukkantak fel a nyelvben. Ebből viszont az következik, hogy az onomatopoetikus igék vizsgálata kevés eredménnyel kecsegtet tárgyunk szempontjából. Van azonban még egy körülmény is, amely — úgy látszik — az onomatopoetikus igéknek közleményünkben való felhasználhatósága ellen szól. Minthogy az onomatopoetikus igék jelentős része valamely természeti vagy emberi hangot, zörejt, illetőleg mozgást, hangulatot, állapotot jelöl, természetükből következőleg ezek az igék elsősorban gyakorító, illetőleg — kisebb mértékben — mozzanatos akciójúak. Mivel pedig a gyakorító, illetőleg a mozzanatos akció-minőséget a nyelvek általában a tőhöz járuló valamilyen morfémával, affixummal fejezik ki, illetőleg jelölik, természetes, hogy az új onomatopoetikus igék tekintélyes része az említett morfémákkal születik. SCHLACHTER szerint „In den finng. Sprachen ist enge Beziehung zwischen Deskriptiva und aktionellen Verben (bes. Frequentativa) die Regel” (Arbeiten zur strukturbezogenen Grammatik. München, 1968. 240; vö. még úő.: Zur Geschichte der Frequentativa im Ungarischen 71, 83, 93, 98, NytudÉrt. 58: 177—91). Ennek igazolására lásd a már korábban tárgyalt *m a g y a r é s é s z t* példákat, l. még *f i n n helistä* 'cseng, zeng, csörög', *kopista* 'kopog, dobog', *murista* 'morog, dörmög', *narista* 'nyikorog, csikorog' *porista* 'bugyborékol, pezseg' (a fősorolt szavak *-ise* képzőt tartalmaznak, amely tipikus onomatopoetikus igeképző a finnben), *hihittää* 'vihog', *hohottaa* 'hahotázik', *hurahtaa* 'elsuhan, robog', *humahtaa* 'felzúg', *jyllätä* 'lármázik' stb.; az *i z s ó r* nyelvről azt írta V. PORKKA: „Verba onomatopoeitica gebrauchen die bekannten Endungen *ise* und *aja* theils neben einander theils nur die eine von ihnen, z. B. *vuhise-* und *vuhaja-* sausen, *krapise-* und *krapaja-* knappern, *vikise-* pfeifen (von z. B. Mäusen gebraucht)” (Ueber den ingrischen Dialekt. Helsingfors, 1885. 127). Idegen, nem rokon nyelvi példákra l. az alábbiakat: *n é m e t*: „Wortschöpfung und Wortbildung treffen sich in noch einem deutlichen Fall: dort, wo an gewisse Gruppen von Neuschöpfungen aus Schall- oder Bildnachahmung gewisse Suffixe antreten, im Deutschen namentlich verbale *r-* und *l-* Suffixe mit iterativer bzw. diminutiver Bedeutungsabschattung, z. B. *plappern, plätschern, blodern, flinkern, flunkern, gackern, klimpern, knistern, stottern, meckern, bimmeln, humpeln, krabbeln, kribbeln, rasseln, rascheln, rumpeln, tätscheln, hätscheln, zischeln, watscheln*” (W. HENZEN, Deutsche Wortbildung.³ Tübingen, 1965. 6; vö. még 223—4, valamint W. FLEISCHER, Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1969. 292, 294); *a n g o l*: „Es gibt . . . auch Wörter auf *-le* und *-er*, denen keine einfachen Wörter gegenüberstehen, die also als Ganzes in das Gebiet der Lautnachahmungen gehören”, például: *babble, grumble, guggle, clatter, twitter, whisper, rattle, rumble* stb. (H. KOZIOL, Handbuch der englischen Wortbildungslehre. Heidelberg, 1937. 26); *t ö r ö k*: *bögür* 'bög', *kegir* 'böfög', *patla* 'pattog, recseg', *khorla* 'hortyog', *gürle* 'dörög', *dökülde* 'dobog (szív)', *mürilda* 'mormol, károg', *šurilda* 'zúg, csorog', *khaghürgá* 'károg (varjú)', *sibiginäj* 'suttog' (BUDENZ: NyK. 2: 340—8; a szövégek különböző gyakorító képzők); *c s u v a s*: *üzür* 'köhög, prüszköl', *mager* 'sír, ordít, bög', *mügür* 'bög (bika)', *jir* 'sír', *šangra* 'cseng', *kagala* 'kotlik', *hortla* 'horkol', *taberla* 'topog (ló)', *koderda* 'csikorog', *čagalda* 'kaparni' (BUDENZ: NyK. 3: 307—10; a szövégek különböző gyakorító képzők); *m a n d z s u*: „Wie die Ma.-Wörterbücher zeigen, ist das Ma. (= Mandschu) voll von onomatopöetischen Wortbildungen jeder Art” (J. BENZING, Die tungusischen Sprachen. Akademie

der Wissenschaften und der Literatur. Abh. d. Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse. Jahrgang 1955. Nr. 11. Wiesbaden, 1956. 1095 (147)); k o r e a i: *allaŋgorida* 'sich anschmeicheln', *a-roŋgorida* 'flimmern', *tollongorida* 'es schaukelt' (HIU LIE szíves szóbeli közlései) stb.

Az onomatopoetikus igék körében a képzőre végződés tehát részint az igei onomatopoetika természetéből következik. Ez — mint a fenti példák igazolják — bizonyos megszorításokkal jellemző azokra a fentebb idézett flektáló nyelvekre is, amelyekben — mint általában a flektáló nyelvekben — az igei szófaj morfológiailag végződéstípussal (infinitívusszal) fejeződik ki, amelyekben tehát a képzőre végződésnek igésítő, szófajjelölő funkciója korántsem elsődleges, s egyáltalán nem szükségszerű. Ez viszont azt jelenthetné, hogy a finnugor nyelvek jövevényigéinek vizsgálatakor nem, illetőleg csak nagyon korlátozott mértékben számíthatunk az onomatopoetikus igék „segítségére”: a jövevényigék meghonosításában tapasztalt tendenciát (tőalakban, képzővel történő meghonosítás) az onomatopoetikus igék eleve képzővel való létrejötte miatt ezen igék körében nem regisztrálhatjuk. Az onomatopoetikus igék nem kis hányada azonban nem a fenti kategóriába tartozik. Ezek képzővel való születése tehát nem szükségszerű. Az ebbe a típusba tartozó onomatopoetikus igék általában képző nélkül, tőalakban lépnek a nyelvbe. Mindaddig tehát, amíg valamely nyelvben az igéknek képzővel való létrejötte nem szükségszerű, képző nélküli onomatopoetikus igéknek is kell lenniük. Természetes ezek után, hogy a tőalakú onomatopoetikus igék megléte minden nyelvre jellemző. Ez a tény teszi elvileg lehetővé, hogy a vizsgálatot, amelyet a finnugor nyelvek jövevényigéin elvégeztünk, elvégezzük e nyelvek belső keletkezésű igéin is. A vizsgálat a gyakorlatban a finnugor nyelvek nagy részében — különböző okok: nyelvemlékek, szinkrón leírások stb. hiányában — nem végezhető el.¹⁴

A legtöbb tanulsággal e tekintetben is a legrégebb nyelvemlékekkel rendelkező magyar nyelv szolgál. Mint a vonatkozó fejezetben megállapítottuk, a régi, finnugor eredetű onomatopoetikus igék a magyarban általában képzőtlenek, az újabbak viszont már képzősek. Azaz: a belső keletkezésű igékre is jellemző a magyarban az a tendencia, amely a jövevényigéket jellemzi: a tőalakban való igeteremtéstől a képzővel való létrehozás irányában haladó változás.

Mit bizonyít a többi finnugor nyelv? A finnben és az észtenben ma az onomatopoetikus igék (általában) valamilyen képzőt mutatnak fel. Azt, hogy a régi finn és észten nyelvben is így volt-e, nem tudom. Nem tudom megállapítani azt sem, mely igék születtek már eleve képzővel s melyeket formált át meghatározott végződésűvé az analógia. Az azonban — miként fentebb már szó volt róla — egészen bizonyos, hogy ezek a nyelvek képző és végződéstípusaikat mai formájukban nem az alapnyelvből örökölték, hanem külön nyelvi fejlődés eredményeképpen hozták létre. Ezért nagy valószínűséggel föltehető, hogy korábban a maitól eltérő struktúrájú onomatopoetikus igék is voltak a finnben

¹⁴RÉDEI KÁROLY hívta fel a figyelmet lektori véleményében arra, hogy néhány finnugor nyelvben szintagmatikus szerkezettel is jelölnek onomatopoetikus igéket; vö. például zürjén *šara kijnj* 'rascheln' (*kijnj* 'hören, hörbar sein'). RÉDEI KÁROLYNAK ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki értékes észrevételeiért, megjegyzéseiért.

és az észtnben. A többi finnugor nyelvről megfelelő tanulmányok hiányában vajmi keveset tudunk. Bennem szótárak lapozgatása és tanulmányok olvasása közben az a kép alakult ki, hogy ma a kisebb finnugor nyelvek onomatopoetikus igéi is zömmel képzős alakulatok, bár korántsem olyan arányban, mint például a finnben és az észtnben. Ez így önmagában azonban általánosság, amely bizonyításra vár. Mindenesetre nagyon valószínűnek látszik, hogy az onomatopoetikus igék ezekben a nyelvekben is — a jövevényigékhez hasonlóan — egyre inkább képzővel, nem pedig tőalakban lépnek a nyelvbe. A finnugor nyelvek belső keletkezésű igéinek tanúvallomása tehát támogatni látszik a jövevényigék vizsgálata alapján levont következtetéseket.

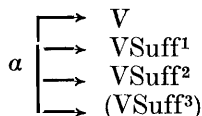
3. Megjegyzések, problémák, feladatok

3.1. Közös jellemzője minden finnugor nyelvnek, hogy a jövevényigék meghonosítása 1. produktív és 2. denominális igeképzőkkel történik (l. GOMBOCZ: Nyr. 30: 107). A honosító igeképzők száma tekintetében is nagy fokú hasonlóság állapítható meg: a tölem számba vett irodalom szerint¹⁵ ma a finn 4, az észtn 3, a votják, zürjén és a lapp 1—1, a többi 2 képzővel honosítja meg a jövevényigéket. A honosító képzők száma azonban valószínűleg több az itt említettéknél. Ennek pontos megállapítása és szinkrón keresztmetszetek szerint való leírása azonban csak alapos részlettanulmányoktól várható. Mint ahogy annak eldöntése is, hogy volt-e, s ha igen, milyen változás ezeknek a képzőknek a száma és milyensége tekintetében a nyelvtörténet különböző korszakaiban. A honosító képzők közül a cseremisiz *-j* az egyedüli igazi jövevényképző. A magyar *-iroz*, finn *-eerata* és az észtn *-eerima* adaptációval: a jövevényige végződésének *s* a honosító képzőnek az összetapadásával jött létre (l. bővebben 2.7. és 2.8.). A többi képző finnugor eredetű. A leggyakoribb közülük a *-t* és az *-l*: az előbbi 5, az utóbbi 4 nyelvben szolgál a jövevényigék meghonosítására. Majdnem mindegyik finnugor nyelvből példákkal igazolható, hogy ha az átvett ige végződése a honosító igeképzővel/igeképzőkkel esik egybe, akkor a jövevényigéhez nem járul semmiféle képző. Hangsúlyozandó, hogy a jövevényige végződésének nem egyszerűen valamilyen, az átvevő nyelvben meglévő igeképzővel, hanem produktív *s* zömmel a jövevényigék meghonosítását végző képzővel/képzőkkel kell egybeesnie, hogy a meghonosodás külön morfológiai kitevő nélkül megtörténhessék (vö. GOMBOCZ: Nyr. 30: 106 kk.; ASBÓTH: i. h. 221—4; BÁRCZI: MNy. 44: 81—94; itt természetesen differenciálnunk kellene nyelvtörténeti korszakok szerint, l. fentebb). Szinkrón szempontból ez a meghonosodási mód a képzővel történő meghonosítással azonos. Az átvevő nyelv szempontjából teljesen közömbös, hogy az átvett jövevényige végződése a tőhöz tartozik-e, esetleg képző-, jel- vagy akár ragmorféma (vö. például *csór*, *kajál*: TESz.).

3.2. Számos kérdésre a rendelkezésünkre álló anyag alapján nem lehet választ adni. Fontosságuk miatt a következőket emeljük ki:

¹⁵ Figyelmen kívül hagyom azokat a képzőket, amelyek az irodalom tanúsága szerint nem a meghonosítás eszköze voltak, amelyek tehát később járultak a tő-, esetleg képzős alakban már meghonosodott jövevényigékhez. Számuk és a velük alkotott, illetőleg továbbképzett jövevényigék száma egyébként csekély.

1. megfejtésre vár a következő típusú igék csoportja:

ahol a = az átvétel alapjául szolgáló igealak az átadó nyelvben, V = a meghonosított jövevényige, Suff = a honosító szuffixum. Vö. például or. *служити*

↖ *lusiit* / ↗ *sluziti* (NyK. 10: 202), or. *napumb* ↖ *pari-* / ↗ *paričk-* (2.5.) A példák a vogulból és a votjából valók. Eldöntendő tehát, hogy ezeknek az igéknek a végződése belső fejlődmény-e vagy kettős átvétel történt, a tér- és időbeli variációs lehetőségek szerint, mint például a) ugyanaz a szó más-más korból került át

(erre jó példa a magyar ^{fejtül} / ^{fejtéroz} ↗ ném. *fechten*, l. EtSz. 1: 186 *fejtéroz* a.);

b) ugyanaz a szó más-más nyelvjárásba került át; c) ugyanaz a szó képzett alakban került át még egyszer ugyanabba vagy más nyelvjárásba. Ez a probléma minden finnugor nyelv vizsgálatában jelentkezik. — 2. Sok esetben nem dönthető el, hogy a jövevényigén jelentkező képző A) a meghonosítás eszköze, vagy hogy B) 1. utólag, analogikusan járult az ige-tőhöz s a t kiveszett később, vagy pedig 2. a jövevény névszókhoz járuló denominális ige-képzővel van dolgunk (2.7.). Nagyon valószínű pedig, hogy nem csekély azoknak a ma képzőt fölmutató jövevényigéknek a száma, amelyek tőalakban honosodtak meg s képzőjüket később, analógiás úton kapták, a tőige pedig kiveszett. A magyarban például vö. erre *bosszant* : *bosszankodik*, *gyűlik* : *gyűjt* (TESz.) stb. A finnugor nyelvekben — korai nyelvmélekek hiányában — ezt a tényt aligha tudjuk per materiam bizonyítani. Nagy valószínűsége azonban nem kétséges. — 3. Általános nyelvészeti szempontból is érdekes téma annak megvizsgálása, milyen (módú, idejű, tőtípusú, ragozású) igealak szolgál az igei átvételek alapjául. A finnugor nyelvek e tekintetben — legalábbis a vonatkozó irodalom tanúsága szerint — meglehetősen tarka képet mutatnak. Ennek bizonyosságául vö.: *v o g u l*: az orosz jövevényigék imperatívuszi alakban (FOKOS: ALH 3: 266) és jelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyben (KÁLMÁN, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen 109), a tatár jövevényigék múlt idejű alakban (KANNISTO: FUF. 17: 50, 56 stb.) kerültek át a vogulba; *o s z t j á k*: az orosz jövevényigék imperatívuszi alakban (GANSCHOW, Die Verbalbildung im Ostjakischen 109), a zürjén, vogul és tatár jövevényigék jelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyű alakban (l. a vonatkozó fejezetekben) léptek be az osztjákba; *v o t j á k*: az orosz jövevényigék infinitívuszi alakban (LYTKIN levélbeli közlése) és jelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyben (MUNKÁCSI: NyK. 17: 429), a török jövevényigék szintén jelen idejű alakban (MUNKÁCSI: UgFüz. 5: 168) kerültek át a votjákba; *f i n n s é g i n y e l v e k*: az orosz jövevényigék részint infinitívuszi, részint praesens alakban honosodtak meg (J. KALIMA, Die slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen, Berlin, 1955. 61); *m a g y a r*: az ótörök, latin, német, szláv jövevényigék jelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyű, a csángó nyelvjárás román jövevényigéi zömmel infinitívuszi alakban (MÁRTON: NytudÉrt. 66: 87) kerültek át a magyarba (a szláv igeokról tévesen DÉCSY: UAJb. 29: 248). — Külön vizsgálatot érdemel, milyen tényezők határozzák meg, hogy melyik igealak kerül át egyik nyelvből a másikba, melyik típus a leggyakoribb, milyen

az arány a különböző típusok között, van-e kronológiai különbség közöttük, milyen szerepe van az erős idegen nyelvi hatásnak, kétnyelvűségnek; stb. — 4. Meg kell állapítani nyelvenként, milyen s hány igésítő képző járul az onomatopoetikus igékhez s melyek produktívak közülük. Ennek megtörténte után lehet egybevetni a honosító igeképzőket a belső keletkezésű igéken jelentkező igésítő képzőkkel. Az igésítő képzők számából az igevégződéseket redukáló tendencia állapotára lehet majd következtetni. — 5. Sajátos kérdések egész sorát vetik föl a jövevény onomatopoetikus igék. Ezeknek a kutatása a finnugrisztikában, de másutt is jóformán el sem kezdődött (vö. 2.10.). Ez azonban érthető, hiszen ma még kétséget kizáró fogódzóink annak megállapítására sincsenek, mely szavak onomatopoetikusok (vö. 1.2.2.1.). — 6. Fontos, s egyre aktuálisabb problémája az urálsztikának a kétnyelvűség, sőt a többnyelvűség is (vö. ARISTE: *СФУ.* 5: 245—54). A kétnyelvűség a szókölcsonzés vizsgálatában a megszokottól eltérő, más természetű kérdéseket s magyarázati lehetőségeket vet föl. A kisebb finnugor nyelvek jövevényigéinek kutatásakor erről nem szabad megfeledkeznünk. — 7. A jövevényigék kérdésével csak közvetetten függ össze, mégis megemlítjük: érdekes eredményeket ígér a finnugor nyelvek fő- és képzőstruktúrájának összehasonlító vizsgálata. Például: a magyarban magánhangzóból álló és magánhangzóra végződő igeképző nincs, a finnben, észten stb. van. — 8. A jövevényigék tárgyalása kapcsán is szeretnénk hangsúlyozni a szinkrón kutatások nagy fontosságát és sürgősségét a finnugrisztikában. Ami tárgyunk szempontjából különösen is fontos: kívánatos lenne a jövevényiszorétegek monografikus földolgozása, illetőleg a régiek kritikai fölülvizsgálása s új anyaggal, szempontokkal való kiegészítése. Tisztázandó továbbá a különböző nyelvváltozatok képzőrendszere és egymáshoz való viszonya. Szinkrón leírásokra lenne szükség, amelyek alapján a belső szóteremtés útján létrejött szavakról is pontosabb képünk lenne. A szinkrón tényekből és összefüggésekből kiinduló nyelvtörténeti kutatás egyértelműen megbízhatóbb eredményeket ígér (vö. BLOOMFIELD, *Language.* New York, 1933. 19).

3.3. Módszertani megjegyzések — Kirekesztettem a tárgyalásból a kisebb balti finn nyelveket, a karjalait, izsört (inkerit), vepszét, vótot, lívet. Ennek elsősorban gyakorlati oka van. Nevezetesen az, hogy nyelvemlékeik nagyon gyérek s jobbára csak az újabb korból vannak. A régebbieken található, zömmel névanyagot tartalmazó nyelvemlékekről pedig sok esetben nem állapítható meg pontosan nyelvi hovatarozásuk. Ezért a mi vizsgálatunkhoz nélkülözhetetlen történeti anyagról eleve le kell mondanunk. Hiányoznak továbbá a szinkrón leírások (képzők, belső keletkezésű szavak) és a jövevényigék problematikáját tárgyaló összefoglalások (DÉCSY, *Einf.* 41, 45, 51—62, 74—82; *HAJDÚ*, *FgrNNy.* 308—16, *Bev.* 14; *MÄGISTE*: *NytudÉrt.* 58: 147 kk., *Tietolipas* 64. (Vanhan kirjaviron kysymyksiä) 11—25; *ARISTE*: *СФУ.* 1: 183—6). Ezek hiányában a nem-szakember érdemben nem tudhat véleményt nyilvánítani. Vö. mégis: „Die entlehnten Verba haben sich . . . in die verschiedenen ostseefinnischen Verbtypen eingereiht” (*J. KALIMA*, *Die slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen* 61); vö. még *J. MIKKOLA*, *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen* 77—8; *КІРАРСКУ*: *FUF.* 29: 78 kk.; *БОГДАНОВ*: *Вепский язык на современном этапе развития. Прибалтийско-финское языкознание. Petrozadovszk, 1958. Выпуск* 12: 77, 79, 80; *P. SIRO*: *SUSToim.* 93: 175.

A mondottak mutatis mutandis arra is vonatkoznak, miért nem tértem ki a szamojéd nyelvekre (részint módszertani igazolásul is, vö. DÉCSY: *UAJb.*

41: 35; de vö. E. ITKONEN: i. h. 76), jöllehet egy, a kamasz-szamojéd nyelv jövevényigéit tárgyaló tanulmány ugyanarra az eredményre jutott, mint amit az egyes finnugor nyelvek vizsgálata során megállapítottunk: a jövevényigék meghonosítása képzőkkel történik (A. KÜNNAP: ЦФУ. 3: 136; vö. még JOKI, Die Lehnwörter des Sajansamojedischen. SUSToim. 103: 275 stb.).

Fölvetődik a kérdés: módszertani szempontból helyeselhető-e, hogy a finnugor nyelvek jövevényigéinek meghatározott problematikáját összefoglaló szándékkal tárgyaltuk, jöllehet nincs is olyan finnugor nyelv, amelynek mindegyik jövevényyszórétegeről megbízható, korszerű monográfiánk lenne. Arról nem is beszélve, hány jövevényyszóréteg vár még földolgozásra. Helyes volt-e, hogy elébe vágtunk részletkutatásoknak? Úgy véljük, igen. A több nyelvre kiterjedő vizsgálat olyan észrevételekhez, szempontokhoz vezethet, amelyek egy nyelv kutatásakor nem kerülnek felszínre. Meggyőződésünk, hogy a jelen dolgozat hibái ellenére segítséget s a szerző óhaja szerint nem utolsó sorban ösztönzést is ad az eljövendő kutatásoknak.

Dolgozatomban igyekeztem felhasználni a legújabb irodalom eredményeit. Tisztában vagyok azonban azzal, hogy nem dolgoztam fel a teljes vonatkozó szakirodalmat, különösen a régebbit. Ezt az eljárásomat két körülmény mentheti. Egyrészt kompetenciám hiányossága, másrészt pedig az, hogy a tőlem számba vett anyag s az újabb irodalom alapján világossá vált előttem: a kérdést csak módszeres, a nyelvtörténeti forrásokat és a szinkronia lehetőségeit egyaránt jól kihasználó részletkutatások vihetik előbbre. Ennek elvégzésére viszont az egyes finnugor nyelvek specialistái hivatottak.¹⁶

4. Összefoglalás, következtetések

4.1. Mint láttuk, a finnugor nyelvekben a jövevényigék meghonosítása háromféleképpen történik: 1. tóalakban, 2. képző hozzátoldásával és 3. szintagmatikus szerkezettel. Ez utóbbi csak a votjában és a cseremiszből fordul elő s idegen hatásra létrejött jelenség. A továbbiakban éppen ezért csak az első kettő meghonosítási módra leszünk tekintettel.

1. Először a finnugor nyelvek szinkroniájának tanúvallomását foglaljuk össze a rendelkezésre álló irodalom alapján egészen röviden. A magyar, észt, finn, zürjén ma csak egy módon, a többi (tehát a vogul, osztják, cseremiszből, mordvin, votják és a lapp) kétféleképpen honosítják meg a jövevényigéket. A magyar, észt, finn és a zürjén igeképzővel, a többi tóalakban és igeképzővel.

2. A nyelvtörténet meghatározott korábbi szakaszaiban a magyar tóalakban honosította meg a jövevényigéket. Nagy valószínűséggel — amennyire a rendelkezésünkre álló nyelvelmékek alapján megítélhetjük — érvényes azonban ez a megállapítás a többi finnugor nyelvre is.

3. A finnugor alapnyelvből nem tudunk jövevényigét kimutatni. Az alapnyelvre visszavezethető szavak tanúvallomása, valamint a ma élő finnugor nyelvek diakroniájának tanúsága szerint azonban joggal tesszük föl, hogy az együttélés idején sem ige és névszó (vö. RAVILA: FUF. 27: 83), sem pedig belső keletkezésű és jövevényige (tőszavakról van szó) között nem volt

¹⁶ Dolgozatom alap gondolatát egészen röviden, tézisszerűen „Zur Morphologie der Lehnverben der finnisch-ugrischen Sprachen” címmel közöltem a ЦФУ. 1971-iki évfolyamában (7: 1—3). A cikkben néhány (sajtó)hiba sajnálatos módon bennmaradt: a honfoglalás nem a X., hanem a IX. században történt; törlendő az adatok közül az (osztják) *nèrti*, (cseremiszből) *tumajaš* és a (zürijén) *radeit*.

morfológiailag is jelölt különbség. Tehát az onomatopoetikus igék tóalakban születtek, a jövevényigék pedig morfológiailag változatlan formában, azaz az átvevő nyelv szemszögéből nézve tóalakban honosodtak meg.

4.2. Ha az alapnyelvre föltett viszonyokat a mai nyelv szinkroniájával vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy a finnugor nyelvek meglehetősen különböző mértékben távolodtak el az alapnyelvi állapotoktól. Az alapnyelv tőigéinek totális morfológiai jelöletlenségétől változásban/fejlődésben legmesszebb a jövevényigék kategorikus, minden esetre kiterjedő morfológiai jelöltsége áll. A kettő között foglal helyet a jelöletlen-jelölt megoldást egyaránt magában foglaló típus.

Azaz: a magyar, finn, észt és a zürjén távolodtak el legjobban az alapnyelvi állapottól, a többi finnugor nyelv sajátos közbülső stádiumot képvisel.

A magyar, finn, észt és a zürjén úgy építi be a jövevényigéket saját rendszerébe, hogy következetesen morfológiai kitevővel: képzővel — az igei szófaj egyik jellemző alaktani jelölőjével — látja el őket. Perspektivikusan tekintve ez a változás végződéstípusok létrejöttéhez vezethet. Ebben az esetben a morfológiai információ a képzőről a tőre menne át. Ez az indoeurópai nyelvekből jól ismert jelenség bizonyos nyomokban megvan a lappban (l. M. KORHONEN: *SUSToim.* 143: 20—1, *FUF.* 37: 203).

4.3. Itt be is fejezhetnénk a finnugor nyelvek jövevényigéinek a bevezetésben jelzett szempont szerint való elemzését. Kiinduló kérdésünkre ugyanis a tőlünk számba vett anyag alapján választ adtunk. A tények tudomásul vételén és leírásán túl azonban az is érdekel bennünket, miért van különbség a finnugor nyelvekben a nyelvtörténet különböző szinkrón keresztmetszetei között a jövevényigék meghonosításában, hogy magyarázhatók e különbségek, van-e összefüggés közöttük stb. Az alábbiakban ezekről, tehát a kérdés diakrón vonatkozásairól lesz szó.

4.3.1. Beszélhetünk-e a finnugor nyelvekben a jövevényigék meghonosítása terén regisztrált változások genetikai összefüggéséről? Nem. E változások mind külön nyelvi fejlemények. Ami bennük közös, nevezetesen a jövevényigéknek morfológiailag is kifejeződő meghonosítása, az még nyomaiban sem lehet alapnyelvi örökség. Párhuzamos, külön nyelvi fejlődéssel van tehát dolgunk.

4.3.2. Minden bizonnyal páningvisztikus jelenség, hogy a nyelvbe lépő új szóegyedek azokat a morfematípusokat veszik fel, amelyek születésük pillanatában a nyelvben megvannak. H. PAUL ezt így fogalmazta meg: „sie (= Neuschöpfung) erscheinen mit den zu der Zeit, wo sie geschaffen werden, üblichen Ableitungs- und Flexionssilben” (Prinzipien⁵ 182), illetőleg: az új szóegyed „sogleich bei seinem Entstehen mit einem oder mehreren Suffixen versehen sein kann und versehen sein muß, sobald es der damalige Sprachzustand erfordert” (i. m. 183); vö. még WUNDT: „Die Neubildung steht . . . unter dem Einfluß einer bereits ausgebildeten Sprache” (Völkerpsychologie. Leipzig, 1911. I, 671), továbbá SAUSSURE, *Bev.* 95 és GOMBOCZ: *Nyr.* 30: 107. A mondottak bármely nyelvből példák tucatjával igazolhatók. A finnugor nyelvekben az igék jelentős része képzős alakulat, ezért a nyelvbe lépő új igék is valamilyen képzőt mutatnak fel általában. Ismétlésekbe bocsátkozás helyett hadd utaljak elsősorban a magyarról szóló részre. De más nyelvekben is hasonló a helyzet. Az új szóegyedeknek idomulnia kell a meglévőkhöz, hogy beépülhessen a nyelvbe. Az oroszba került finnugori jövevényigék például függetlenül végződésüktől *-amъ* végződésűek az oroszban (ritkább esetben

-*овать*, illetőleg *-айбать* -ra is végződnek; I. J. KALIMA: MSFOu. 44: 75—6; észt jövevényigékre I. A. VIRES: KK. 1959: 101—5; ugyanígy honosodnak meg azonban a lapp és zürjén jövevényigék is (J. KALIMA: FUF. 18: 14, 23: 247; vö. még МАТВЕЈЕВ: АЛH 14: 285—314); az orosz nyelv, illetőleg bizonyos orosz nyelvjárások cseremisz jövevényigéiről IVANOV ezt írta: «Марийский глагол оформился на русской почве, как это обычно бывает, по образцу инфинитива заимствующего языка» (CFY. 5: 107); a német nyelv jövevényigéi ugyanúgy, tehát mindenféle morfológiai jelöltség nélkül, pusztán az infinitívuszi végződés hozzátoldásával sorolódnak be az átvevő nyelv igéi közé; vö. lat. *praedicāre* 'prédikál' > ném. *predigen* ua., lat. *scribere* 'ír' > ném. *schreiben* ua. (BACH, Geschichte der deutschen Sprache.⁷ Heidelberg, 1961. 114), olasz *mangiare* 'eszik' > ném. N. *manscharen* ua. (ÖHMANN: Neuphil. Mitt. 1970: 355); a kárpátukrán nyelvjárásokba került magyar jövevényigék képzővel bővülnek: „Az átvett magyar igetökhöz *-avā-(ti)* vagy *-lavā-(ti)* képző járul” (CSOPEY: NYK. 16: 294), például: *kivān* > *kivenavāti* (i. h. 282), *érdemel* > *erdemlavāti* (i. h. 277), *büntet* > *bintetavāti* (i. h. 274), *bízik* > *bézavāti* (uo.) stb., vö. még MOKÁNY: CFY. 1: 119; a cigány nyelvjárások úgy építik be a jövevényigéket igei rendszerükbe, hogy valamilyen képzővel — többnyire az *-in-*nel — toldják meg a jövevényige tövét, vö. például *harangoz* > *harangozinel*, szláv *tkāt* > *te tkajinen* 'szóni', orosz *готовить* 'készít' > *готовинѣс тэ* stb. (HUTTERER: ÁNyT. 5: 176).

4.3.3. A nyelvbe lépő új szóegyedek tehát úgy épülnek be a nyelvbe, hogy idomulnak a mindenkori nyelvi rendszerhez. A nyelv azonban szakadatlanul változik. Szilárdnak vélt szinkrón szabályok idővel fellazulhatnak s meg is szűnhetnek. Az indoeurópai alapnyelvben például a névszók három grammatikai genust alkottak. A görög, latin, germán, óbolgár, orosz stb. megtartotta ezt a rendszert, a litván a semleges, az örmény pedig mindhárom nemet feladta, miként az angol is, amelyben csak csekély maradványai vannak meg a grammatikai nemek megkülönböztetésének (KRAHE, IndogSprw. II. Formenlehre.⁴ Sammlung Göschen. Bd. 64. 6). A finnugor nyelvekben a jövevényigék meghonosítása terén ma tapasztalható eljárás — a magyarban bizonyíthatóan, a többiben is minden valószínűség szerint — nem volt jellemző a nyelvtörténet meghatározott korábbi szakaszaira. A jövevényigéknek tőalakban és képzővel való meghonosítása között pedig nagy különbség van. Ez a különbség hosszú ideig tartó változás eredményeként jött létre. Nem kétséges, a nyelvi rendszer egészét tekintve is jelentős változás ez, mert összefüggésben van, illetőleg lehet több más jelenséggel is. Arra a kérdésre egyértelmű választ nem tudunk adni, hogy miért következett be ez a változás. Ha azt mondjuk, azért, mert az új és mindig növekvő követelményeknek megfelelően tendencia van a nyelvben arra, hogy minél jobb gondolatközlő eszköz legyen, bizonyára igazat mondunk. Ez azonban így általánosság csupán. Mi ezúttal mégis meglegyszünk ezzel s inkább arra igyekszünk választ találni, mivel lehet összefüggésben a szóban forgó változás.

4.4. Az igék képzővel történő meghonosításának, illetőleg teremtésének a tendenciája a finnugor nyelvekben véleményem szerint az ige és a névszó egyre erősödő elkülönülésével függ össze, annak velejárója és egyúttal következménye is. Az a tény, hogy az alapnyelvi viszonyokkal szemben a tőigék ma képzőt vesznek fel, a névszók pedig semmit, azt jelenti, hogy az ige és névszó között egy fajta morfológiai különbség van kialakulóban. Ez a különbség — mint láttuk — képzővel

az igéken fejeződik ki alakilag. A tendencia ige-központúságát jól bizonyítja a nyelvtörténet (l. a magyarról szóló fejezetet). A finnugor nyelvek történetében ugyanis az ige egyre erősebb alaki önállósulása, egyre határozottabb szófaji érvényesülése figyelhető meg. A finnugor alapnyelvben a névszói paradigma sokkal fejlettebb, kialakultabb volt, mint az igei (COLLINDER, *CompGr.* 243, 303; SCHLACHTER, *Zur Geschichte der Frequentativa im Ungarischen* 76, 89, 95). Az önálló életüket élő finnugor nyelveket ezzel szemben erős verbalizálódás jellemzi, különösen a tárgy-as-tárgyatlan ragozást kifejlesztő ugor nyelveket és a mordvint (SCHLACHTER: i. m. 90); a szamojédra l. HAJDÚ, *Symposium über Syntax der uralischen Sprachen* (Göttingen, 1970) 48—9; DÉCSY: i. m. 49; vö. még 1.2.4. Az ige és a névszó közti egyre fokozódó, perspektivikus tekintve a morfológiai különbség kialakulásának irányában haladó változás minden bizonnyal összefügg a finnugor nyelvek analitikus fejlődési tendenciáival (ezekre l.: V. TAULI, *Tendencies of Languages. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Helsinki, 1958. 115/1; UO.: Structural Tendencies in Uralic Languages. The Hague, 1966; O. NUUTINEN: Vir. 1968: 412—3; SKALIČKA: CSIFU. 494—8, UAJb. 40: 3—9, Teesid. Tallinn, 1970. 1: 76; SCHLACHTER, *Arbeiten zur strukturbezogenen Grammatik. München, 1968. 410 stb.*).*

KISS JENŐ

Die Eingliederung entlehnter Verben in den finnisch-ugrischen Sprachen

(Bemerkungen zur Frage der Bestimmung der Wortarten)

Ziel der Arbeit ist die Untersuchung, auf welche Weise entlehnte Verben in den finnisch-ugrischen Sprachen Aufnahme finden. Aufgrund des zur Verfügung stehenden Materials lassen sich drei Arten der Eingliederung unterscheiden: — Aufnahme 1. in der Stammform, 2. in suffigierter Form, 3. durch Syntagma-Konstruktionen. Letztere tritt nur im Wotjakischen und im Tscheremissischen in Erscheinung und ist auf fremden Einfluß zurückzuführen. Für die Aufnahme entlehnter Verben in der Stammform oder in suffigierter Form lassen sich aus allen finnisch-ugrischen Sprachen Beispiele anführen. Die diachrone Untersuchung zeigt, daß die Übernahme der Stammform in die finnisch-ugrischen Sprachen für die älteren, die Übernahme der suffigierten Formen für die neueren Entlehnungen charakteristisch ist. Aufgrund seiner Untersuchungen des Ungarischen, das über die ältesten Sprachdenkmäler verfügt und auch in etymologischer Hinsicht am besten erforscht ist, kommt Verf. zu folgendem Ergebnis: vor der ungarischen Landnahme (9. Jh.) wurden die Verben in ihrer Stammform, nach der Landnahme in suffigierter Form in das Ungarische aufgenommen. Vergleichbar mit den entlehnten Verben verhält es sich mit den Verben onomatopoetischen Ursprungs: in der Zeit vor der Landnahme sind die onomatopoetischen Verben überwiegend in der Stammform vertreten, nach der Landnahme in suffigierter Form. Demnach läßt sich im Ungarischen eine Entwicklungstendenz feststellen, die von der Übernahme, bzw. Schöpfung von Verben in Stammform in Richtung Übernahme, bzw. Schöpfung suffigierter Verben verläuft. Diese Veränderung hat u. a. jene Erscheinung zur Folge, daß die Verben des heutigen Ungarischen — nachdem die Verbalbildungssuffixe ausnahmslos durch Konsonant gebildet werden — zu nahezu 100% (mit 9 Ausnahmen) auf Konsonant auslauten. Verglichen hiermit haben wir eine ziemlich große Zahl von Nomina, die vokalisch enden. Nach der Erörterung weiterer sprachhistorischer Fakten (Rückgang der Verbalnomina, denominalen Verbalbildung, Abnahme der produktiven Suffixe, Rückgang der Verbalendungen, usw.) trifft Verf. die Feststellung, daß im Ungarischen in zunehmendem Maße jene Tendenz zur Geltung kommt, die die Zahl der Verbalendungen immer weniger begrenzt und parallel damit auch formale Unterschiede zwischen Verbum und Nomen deutlich macht.

Die Untersuchung der übrigen finnisch-ugrischen Sprachen wird durch den Mangel früherer Sprachdenkmäler und die unzureichende etymologische Bearbeitung des Wort-

schatzes äußerst erschwert. Die im Ungarischen hervortretende Tendenz bei der Übernahme von Verben aus anderen Sprachen ist —wie es scheint— auch in der Mehrzahl der finnisch-ugrischen Sprachen nachweisbar. Nach Meinung des Verf. steht die Tendenz, Verben in suffigierter Form aufzunehmen (entlehnte Verben) oder zu bilden (onomatopoeische Verben) mit der zunehmend strenger werdenden Trennung von Nomen und Verb in Verbindung, ist Begleiterscheinung und Folge dieser Trennung. Diese Tendenz ist Ergebnis parallel verlaufender einzelsprachlicher Entwicklungen. Die Tatsache, daß im Gegensatz zu den grundsprachlichen Verhältnissen die Stammverben heute Suffixe aufweisen, die Nomina aber nicht, bedeutet, daß in den finnisch-ugrischen Sprachen eine Art morphologischer Unterschied zwischen Verbum und Nomen im Entstehen begriffen ist. Die Entwicklung in Richtung Verbal-Konzentration läßt sich gut durch sprachgeschichtliche Faktoren stützen. Besagte Tendenz steht nach Ansicht des Verf. mit dem Vorgang stärker zunehmender Verbalisierung und der Tendenz der analytischen Entwicklung dieser Sprachen in Zusammenhang.

Zahlreiche Fragen allerdings bleiben unbeantwortet, auf sie soll hier das Interesse gelenkt werden, z. B. Verben onomatopoetischen Ursprungs in den finnisch-ugrischen Sprachen; die Frage der zweifachen Übernahme; die mit Suffix übernommenen und aus entlehnten Nomina gebildeten Verben; die Frage, welche Verbform der Übernahme ursprünglich zugrunde liegt; fremdsprachlicher Einfluß — z. B. die Rolle der Zweisprachigkeit; usw. Zur Beantwortung all dieser Fragen sollen die Spezialisten der finnisch-ugrischen Sprachen aufgerufen werden.

JENŐ KISS